

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАДИМА ГЕТЬМАНА**

**ННІ «Юридичний інститут КНЕУ ім. В. Гетьмана»
Кафедра політичних технологій**

ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНА ПРОГРАМА «Політичні технології та лідерство»

галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки

спеціальність 052 Політологія

Форма навчання: очна (денна)

КВАЛІФІКАЦІЙНА БАКАЛАВРСЬКА РОБОТА

на тему: «СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ»

Здобувачки **Бабенко Ірини Ігорівни** _____

Науковий керівник: к.пол.н., доц., Манелюк Ю.М.

**Робота допущена до захисту перед екзаменаційною
комісією з атестації здобувачів вищої освіти (ЕК)**

Завідувач кафедри: д.пол.н., проф., Гапоненко В.А.

Київ 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.	6
1.1. Історичні передумови виникнення соціальної держави.	6
1.2. Основні принципи і функції соціальної держави.	14
1.3. Сутність і прояви глобалізації.	24
РОЗДІЛ 2. ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА СОЦІАЛЬНУ ДЕРЖАВУ.	35
2.1. Суть глобалізації та її вплив на державні процеси.	35
2.2. Виклики та загрози для соціальної держави в умовах глобалізації.	48
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.	57
3.1. Шляхи адаптації соціальної держави до глобалізаційних викликів.	57
3.2. Можливості розвитку соціальної держави в Україні у глобалізованому світі.	64
ВИСНОВКИ	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	85

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасний етап розвитку характеризується поглибленням глобалізаційних процесів, які істотно впливають на функціонування та розвиток соціальної держави. Для України питання розбудови ефективної соціальної держави є особливо актуальним через постійні соціально-економічні кризи, євроінтеграційні прагнення та виклики, спричинені війною. У таких умовах надзвичайно важливим є аналіз взаємозв'язку глобалізації та соціальної державності, пошук шляхів адаптації соціальної політики до сучасних глобальних викликів, що визначає актуальність обраної теми дослідження. Глобалізація суттєво трансформує соціально-економічні та політичні умови функціонування держав, зокрема посилює конкуренцію на світових ринках, впливає на демографічні процеси, міграцію населення та міжнародні відносини. Це створює нові виклики та ризики для традиційних моделей соціальної політики, що потребують їх перегляду та оновлення відповідно до сучасних умов і стандартів.

Особливе значення соціальна держава набуває в умовах кризових явищ, таких як війна та пандемії, які загострюють соціальні проблеми та вимагають швидких та ефективних державних рішень у сфері соціального захисту населення. Враховуючи актуальні європейські інтеграційні процеси, Україна повинна узгодити свої соціальні стандарти з вимогами Європейського Союзу, що передбачає посилення соціального захисту, забезпечення гідних умов праці, підвищення якості життя громадян. Усе це вказує на актуальність дослідження соціальної держави саме в умовах глобалізації та визначає необхідність комплексного аналізу цих питань для розробки ефективних механізмів адаптації соціальної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні засади та історичні передумови становлення соціальної держави детально досліджували такі автори, як І.В. Яковюк, О.В. Овсієнко, Д.М. Сковронський, А.В. Пехник та інші. Особливості функціонування та принципи соціальної державності в українському контексті аналізували В.О. Гайдамака, К.К. Кулі-Іванченко, А.С.

Чиркін, О.Г. Кушніренко, Є.М. Тришновський. Окремі аспекти впливу глобалізаційних процесів на державну політику та соціальний захист розглядали М.Г. Хаустова, А.Ю. Бадида, Д.Б. Грегірчак, Н.С. Мякушко, А.К. Павельєва. Незважаючи на значну кількість наукових робіт, недостатньо висвітленими залишаються питання комплексного аналізу викликів і перспектив розвитку саме української моделі соціальної держави в умовах сучасної глобалізації, чому і присвячено це дослідження.

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є визначення теоретичних та практичних шляхів розвитку соціальної держави в Україні під впливом глобалізаційних процесів. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- дослідити історичні передумови виникнення соціальної держави;
- визначити основні принципи і функції соціальної держави;
- з'ясувати сутність і прояви глобалізації;
- проаналізувати вплив глобалізації на державні процеси;
- ідентифікувати основні виклики та загрози для соціальної держави у глобалізованому світі;
- розкрити перспективи та шляхи адаптації соціальної держави до глобальних викликів;
- визначити можливості розвитку соціальної держави в Україні у глобалізованих умовах.

Об'єкт дослідження – соціальна держава як особливий тип державного устрою в умовах сучасних глобалізаційних процесів.

Предмет дослідження – соціальні функції держави, механізми реалізації соціальної політики та трансформація принципів соціальної державності в умовах глобалізаційних процесів.

Методи дослідження. Для досягнення поставлених цілей використано комплекс наукових методів: історико-порівняльний (аналіз історичних етапів розвитку соціальної державності), системно-функціональний (визначення функцій та принципів соціальної держави), інституційний (дослідження

інституційних аспектів соціальної політики), аналізу та синтезу (узагальнення існуючих теоретичних положень та їх адаптація до українських реалій), емпіричний (аналіз статистичних та аналітичних даних щодо соціально-економічних показників України).

Теоретична, методична та практична значущість отриманих результатів. Теоретичне значення роботи полягає у систематизації теоретико-методологічних підходів до вивчення соціальної держави, глобалізації та їх взаємодії. Методичне значення полягає у запропонованому комплексному підході до аналізу викликів і перспектив адаптації соціальної держави до глобальних тенденцій. Практична значущість визначається можливістю використання отриманих результатів для розроблення державних програм і стратегій соціального розвитку України, а також рекомендацій органам місцевого самоврядування для ефективного впровадження соціальних реформ.

Інформаційна база дослідження. Дослідження базується на працях вітчизняних і зарубіжних науковців, таких як В.О. Гайдамака, А.Ю. Бадида, М.Г. Хаустова, А.С. Чиркін, К.К. Кулі-Іванченко, Д.Б. Грегірчак та ін. Використано офіційні документи (Конституція України, проєкти законів, нормативно-правові акти), статистичні та аналітичні матеріали державних установ, міжнародних організацій, звіти експертних та рейтингових агентств, матеріали наукових конференцій і круглих столів.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел, що налічує 37 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

1.1. Історичні передумови виникнення соціальної держави

Виникнення концепції соціальної держави стало новим етапом у розвитку державності та громадянського суспільства [1, с.15]. Соціальна держава є історичним явищем: процес її формування та функції тісно пов'язані зі змінами в суспільному виробництві і еволюцією соціально-економічних відносин [2, с.119]. Протягом століть поступово накопичувалися думки та практичний досвід, що підготували підґрунтя для виникнення держави нового зразка – тієї, що бере на себе відповідальність за благополуччя своїх громадян. До головних історичних передумов появи соціальної держави зараховуються еволюція філософських поглядів на ціль та обов'язки державної влади, соціально-економічні зміни (індустріалізація, утворення «соціального питання») та перші спроби державного втручання у соціальну сферу в ХІХ – на початку ХХ ст.

Філософські витоки ідеї соціальної держави. Прагнення держави досягти загального блага та соціальної справедливості має глибокі інтелектуальні підґрунтя. Ще в античності мислителі формулювали ідеї, що перегукуються з принципами соціальної держави. Платон підкреслював, що в ідеальному суспільстві виховання молоді необхідно здійснювати під наглядом державної влади, а надмірну майнову нерівність слід скорочувати через перерозподіл ресурсів, щоб зменшити рівень соціальної напруги[3, с.218]. Натомість Арістотель визнавав небезпеку різкого розриву між багатими і бідними прошарками, але скептично ставився до безсистемної державної благодійності, яка не веде до стійкого покращення добробуту бідноти [3, с.219]. Давньоримські автори також порушували соціальні питання: Плутарх Старший закликав підтримувати тих, хто перебуває в нужді, оточуючи їх ніби «товариським союзом», а Цицерон вважав, що сенс служіння державі – у збагаченні бідних та

вкупі полонених співгромадян [3, с.219]. Хоча такі ідеї милосердя й соціальної підтримки не стали домінуючими в античності (наприклад, поет Горацій висміював бідність), вони заклали інтелектуальну традицію обговорення ролі держави у забезпеченні загального блага [3, с.219].

У середньовічній політичній думці продовжувалося утвердження тези, що метою влади є спільне благо. Так, Фома Аквінський уважав загальне благо та забезпечення гідного життя людей головним завданням державної влади. Під час Відродження мислителі знову звернулися до проблеми загального блага: утвердилася думка, що лише республіканська держава, заснована на принципах рівності й справедливості, може забезпечити добробут усіх громадян. Теоретики Нового часу, зокрема Томас Гоббс і Джон Локк, обґрунтовували суспільний договір і природу державної влади крізь призму категорій справедливості та загального інтересу [3, с.219]. Попри те, що ідеї держави, яка опікується добробутом громадян, висловлювалися протягом віків, розвиненого вигляду ця концепція почала набувати лише в 30–40-х рр. XIX ст. [2, с.115].

Соціально-економічні процеси XIX століття стали важливим фундаментом для виникнення ідеї соціальної держави. У цей період докорінні зміни, зумовлені індустріалізацією та розвитком капіталізму, спричинили появу численного промислового пролетаріату. Разом із цим загострилися соціальні проблеми — масове зубожіння найманих працівників, їхнє безправ'я, а також зростаюча нерівність між бідними і багатими верствами населення. Водночас у кількох країнах спостерігався занепад абсолютистсько-бюрократичної моделі «поліцейської» держави, яка базувалася на примусі та всеосяжному контролі. Натомість у ряді держав почала утверджуватися більш ліберальна правова модель управління. Так, у Німеччині та Росії криза традиційної системи управління стала очевидною, тоді як Велика Британія і Франція робили кроки в напрямі розбудови державності на основі конституціоналізму і принципів обмеженого втручання в економіку. Цей історичний етап, який охоплює приблизно 1800–1880 роки, дослідники обґрунтовано вважають передумовою для становлення соціальної держави [4, с.29].

Попри домінування в тогочасній ідеології принципів економічного лібералізму (невтручання держави в господарське життя), уряди вже на рубежі XVIII–XIX ст. були змушені реагувати на кричущі соціальні проблеми. Показово, що національне соціальне законодавство почало формуватися ще до появи цілісної теорії соціальної державності. Так, у Великій Британії одним із перших фабричних законів став «Act for the Preservation of the Health and Morals of Apprentices» (1802), що обмежував експлуатацію дітей-учнів на виробництві [4, с.26]. Ці початкові випадки демонструють, що держава почала розширювати свою роль поза простою захистом, визнаючи необхідність захисту суспільства від найсуворіших проблем.

У середині XIX століття соціальна активність держав була доволі обмеженою і здебільшого зумовлювалася прагненням зберегти громадський порядок. Основні зусилля влади спрямовувалися на контроль за бідністю та придушення робітничого руху. У Великій Британії, наприклад, діяли закони проти робітничих коаліцій 1799 та 1825 років, які забороняли профспілки, а в Німецькій імперії у 1878 році було ухвалено «Винятковий закон проти соціалістів», що мав на меті придушення соціал-демократичного руху. Репресивні заходи використовувалися для стримування зростання соціальних протестів, але поступово стало очевидним, що одними лише заборонами неможливо вирішити глибинні протиріччя в суспільстві. До кінця XIX століття провідні державні діячі дійшли висновку, що для уникнення революційних потрясінь потрібно усувати причини народного невдоволення — такі, як бідність і відсутність соціального захисту — шляхом проведення спрямованих реформ, орієнтованих на поліпшення добробуту населення. Як зазначав О. Бісмарк, ефективна протидія робітничому й соціалістичному рухам вимагала від влади вживати заходів в інтересах суспільного благополуччя, ліквідуючи найбільш критичні соціальні проблеми [4, с.27].

Становлення теорії соціальної держави у XIX ст. Умови XIX століття стимулювали не лише практичні заходи, а й появу нових теоретичних підходів до ролі держави. Перші цілісні наукові концепції «соціальної держави»

оформлюються у середині XIX ст. Науковий пріоритет у введенні цього поняття належить німецькому правнику Лоренцу фон Штейну, який увів термін «соціальна держава» до наукового обігу в 1850 році [5, с.96] і запропонував його класичне визначення [2, с.115]. За Штейном, соціальна держава – це така держава, головне призначення якої полягає у відновленні соціальної рівності в суспільстві, піднесенні рівня життя бідних і знедолених класів до рівня заможних, а також у сприянні економічному і соціальному прогресу всіх громадян, оскільки «розвиток одного є умовою розвитку іншого» [6, с.24]. У цій концепції держава вперше представлена як нейтральний арбітр над класами, що здатний зняти гострі суперечності між працею і капіталом, взявши на себе відповідальність за вирішення «соціального питання» – поліпшення становища робітничого класу засобами державної політики. Ідеї Штейна заклали фундамент консервативної моделі соціальної державності, в якій держава виступає захисником найманих працівників від негативних наслідків капіталізму [3, с.219].

Інші німецькі мислителі XIX ст. розвинули і конкретизували ці підходи. Зокрема, економіст і політик Адольф Вагнер висунув програму перетворення традиційної буржуазної держави на “державу культури і загального добробуту”, яка передбачала активне втручання в економіку: одержавлення (націоналізацію) залізниць, банків, великих підприємств, а також інтеграцію робітничого класу в державні структури з метою недопущення революційних вибухів [3, с.220]. Своєю чергою, швейцарський економіст Жан Шарль Сісмонді одним із перших чітко сформулював принцип соціальної відповідальності економіки перед людиною. У праці «Нові начала політичної економії» він стверджував, що справжнім об’єктом економічної науки є не абстрактне багатство, а сама людина, її добробут. Сісмонді пропонував зобов’язати підприємців гарантувати робітникам соціальне забезпечення на випадок перерв у праці, хвороби чи старості – фактично прообраз системи соціального страхування [3, с.220]. Такий науковий доробок створив ідейне підґрунтя для майбутніх соціальних реформ,

обґрунтовуючи, що держава повинна активно втручатися для захисту вразливих верств і гармонізації соціальних відносин.

Соціальні реформи кінця XIX – початку XX ст. Ідеї потреби державного піклування про добробут громадян почали втілюватися у політичній практиці вже наприкінці XIX століття. Найяскравішим прикладом стали соціальні реформи канцлера О. Бісмарка в Німеччині, що проводилися у 1880-х роках у відповідь на піднесення робітничого руху та загрозу соціальної революції [2, с.117]. Вперше відповідальність за базовий добробут найманих працівників була офіційно покладена на державу: у Німеччині було запроваджено загальнообов’язкове соціальне страхування робітників, яке послідовно охопило основні соціальні ризики. Спочатку (1884) введено страхування від нещасних випадків на виробництві, згодом – страхування на випадок хвороби та допомоги по вагітності й пологах, потім (1889) – пенсійне забезпечення для інвалідів і осіб похилого віку; дещо пізніше додано страхування на випадок безробіття [2, с.118]. Ці нововведення значно пом’якшили найбільш гострі проблеми індустріального суспільства і продемонстрували можливість успішного вирішення «соціального питання» без підриву економічного ладу.

Досвід Німеччини швидко привернув увагу інших європейських країн. У період пізньої індустріалізації (кінець XIX – початок XX ст.) схожий поступовий підхід до розбудови систем соціального захисту спостерігався і в інших державах: спершу охоплювалися страхуванням промислові робітники ключових галузей, згодом – працівники інших секторів, включно з сільським господарством, самозайняті та утриманці. Одночасно традиційні форми взаємодопомоги (цехи, гільдії, громади, родини) втрачали ефективність перед викликами урбанізованого індустріального суспільства – зростала частка літніх людей без родинної опіки, міграція підривала громади – що вимагало пошуку нових, державних форм соціального забезпечення. Високе економічне зростання кінця XIX ст. у провідних країнах створило матеріальну базу для таких реформ: збільшення державних доходів уможливило фінансування соціальних програм і розширення охоплення населення системами соціального страхування. Таким

чином, починаючи з останньої третини XIX століття формується нова парадигма: держава бере на себе відповідальність за добробут громадян, забезпечує доступність соціальної підтримки всім членам суспільства, фінансує соціальні програми з державного бюджету [2, с.118]. Цей переломний процес можна розглядати як народження соціальної державності в практичному сенсі.

Утвердження соціальної держави у конституційному ладі XX ст. На початку XX століття концепція соціальної держави поступово переходить від рівня політичних програм до правового закріплення в основних законах. Після Першої світової війни принципи соціальної державності вперше отримали офіційне визнання в конституційному полі. Спробою юридично закріпити соціальні зобов'язання влади стала Веймарська конституція Німеччини 1919 року, яка включила низку соціальних прав громадян і декларувала відповідні обов'язки держави щодо забезпечення справедливого соціального ладу [4, с.31]. Зокрема, конституція проголосила право на працю, на допомогу у разі нужди, на захист у старості тощо, закріпивши ідею, що держава повинна піклуватися про соціальне благо народу. Однак ці положення мали переважно програмний, декларативний характер: вони не були забезпечені механізмом судового захисту, тому залишалися радше політичними намірами, ніж нормами прямої дії. Суди того часу фактично відмовлялися визнавати за принципом соціальної держави юридичну силу, вважаючи його лише конституційною декларацією, що не створює безпосередніх правових наслідків. Таким чином, у міжвоєнний період ідея соціальної держави була вже сформульована, але її реалізація стикалася з правовими та економічними обмеженнями.

Натомість після Другої світової війни ідеї соціальної державності отримали повноцінне втілення та загальне визнання у демократичних країнах. У конституціях низки європейських держав кінця 1940-х років принцип соціальної держави закріплений прямо і однозначно. Так, конституції Франції (1946), Італії (1947), Федеративної Республіки Німеччини (1949), а пізніше Іспанії (1978) визначили відповідні країни як «соціальні» держави, покладаючи на них обов'язок гарантувати громадянам гідні умови життя та соціальну

справедливість. Відтоді принцип соціальної держави набув найвищої юридичної сили – він став конституційною засадою, рівновеликою принципам демократії та верховенства права, і обов’язковою для виконання складовою державної політики. У 1950-х рр. остаточно оформлюється концепція «демократичної, соціальної, правової держави», яка визначила напрям подальших реформ у більшості країн Західної Європи [4, с.32]. Іншими словами, на середину ХХ ст. соціальна держава вже стала невід’ємним атрибутом модерної державності в Європі.

Втіленню соціальної держави у повоєнний період сприяли не лише правові рішення, а й нові соціально-економічні теорії та сприятлива економічна кон’юнктура. Важливим інтелектуальним підґрунтям повоєнної соціальної політики стали кейнсіанські ідеї. Британський економіст Джон М. Кейнс обґрунтував необхідність активного державного втручання в ринкову економіку задля запобігання глибоким кризам і масовому безробіттю, а також для перерозподілу доходів з метою підвищення загального добробуту населення [5, с.96]. У своїй «Загальній теорії зайнятості, відсотка і грошей» (1936) Кейнс показав, що ринкова система не є абсолютно саморегульованою і потребує державного регулювання попиту та підтримки зайнятості. Він визнавав, що забезпечення повної зайнятості вимагатиме значного розширення функцій держави, зокрема запровадження централізованого контролю у ряді сфер [3, с.220]. Ці ідеї лягли в основу економічної політики багатьох країн у повоєнні десятиліття. Власне, кейнсіанська модель економічного розвитку сприяла утвердженню і розквіту «держави загального добробуту» у 1950–1960-х рр., доводячи, що держава може успішно виконувати соціальні функції без заперечення ринкових принципів.

Сильне економічне зростання повоєнної доби надало соціальним державам необхідні ресурси для реалізації своїх завдань. У 1950–1960-х роках країни Західної Європи пережили період економічного буму, який отримав назву “економічного дива”. Це дозволило суттєво розширити можливості держав у соціальній сфері [4, с.32]. В зазначений період відбулося правове

інституціоналізування соціальних прав і стандартів: приймається низка міжнародних документів, що закріпили соціально-економічні права людини – Європейська соціальна хартія (1961), Міжнародний пакт ООН про економічні, соціальні і культурні права (1966), численні конвенції Міжнародної організації праці тощо. На національному рівні законодавчо встановлюються мінімальні соціальні стандарти – гарантований державою мінімум пенсій, допомоги, соціальних послуг, нижче якого держава, що визнає право людини на гідне життя, опускатися не може. У цей же час закріплюється розуміння, що ринкова економіка та соціальна держава не є несумісними протилежностями. Навпаки, в ФРН формується концепція «соціального ринкового господарства», що демонструє успішне поєднання ринкової ефективності з соціальною справедливістю [4, с.32]. Таким чином, до початку 1970-х років соціальна держава утвердилася як центральний елемент суспільного і державного ладу розвинених країн, забезпечений як правовими нормами, так і економічними можливостями.

Трансформації другої половини ХХ ст. і сучасність. Починаючи з середини 1970-х років, модель соціальної держави зіткнулася з новими викликами. Уповільнення економічного зростання, структурна криза індустріальної економіки, довгострокові демографічні зміни (старіння населення) та зростання безробіття призвели до того, що темпи розширення соціальних програм істотно знизилися. У західних суспільствах розгорнулися дискусії щодо кризи «держави добробуту» – лунали заклики скоротити соціальні витрати, переосмислити межі державної опіки. Однак, оскільки до того часу соціальна держава стала невід’ємним елементом системи цінностей суспільства Заходу, її не було демонтовано, а натомість розпочалася еволюція та адаптація моделі під нові умови [4, с.32]. Урядові політики 1980–1990-х рр. були спрямовані на модернізацію соціальної сфери (оптимізацію витрат, заохочення громадян до економічної активності, адресність допомоги), але не скасовували самих принципів соціальної державності.

В цей же період відбулося концептуальне зближення і синтез ідей правової та соціальної держави. Раніше ці дві моделі часто протиставлялися: класична правова держава акцентує верховенство закону і невтручання у свободу особи, тоді як соціальна держава наголошує на обов'язку влади забезпечувати громадянам матеріальну рівність і соціальний захист, навіть якщо це обмежує свободу ринку. У другій половині XX ст. стало очевидно, що обидва принципи можуть і повинні поєднуватися. Сучасна демократична держава соціально-правового типу пов'язує державну владу верховенством права, але при цьому вимагає від законодавця і уряду активних дій для згладжування конфліктних інтересів у суспільстві та забезпечення гідних умов життя для всіх громадян [7, с.17]. Держава виступає організатором солідарності та гарантом базової соціальної безпеки, не порушуючи при цьому основ ринкової економіки і громадянських свобод. Іншими словами, на рубежі XX–XXI ст. сформувалася цілісна модель «соціальної правової держави», яка інтегрує цінності свободи та справедливості: влада обмежена правом, а суспільство захищене від соціальних ризиків. Таким чином, історичний розвиток – від античних уявлень про загальне благо, через індустріальні потрясіння XIX ст. до конституційних рішень XX ст. – привів до виникнення і утвердження соціальної держави як невід'ємної складової сучасної демократії [7, с.18]. Це явище стало закономірною відповіддю на об'єктивні потреби суспільства, які вимагали поєднання політичної свободи з соціальною справедливістю та солідарністю.

1.2. Основні принципи і функції соціальної держави

Поняття «соціальна держава» має комплексний характер і охоплює правові, економічні та етичні аспекти функціонування держави. Загалом соціальною є держава, яка забезпечує високий рівень соціального захисту громадян, підтримує вразливі верстви населення та надає їм необхідні соціальні послуги відповідно до міжнародних стандартів. Такий підхід відображає

сутність соціальної держави як «держави для людини», що реально забезпечує матеріальними ресурсами право громадянина на гідне життя [8, с.282].

У науковій літературі запропоновано чимало визначень соціальної держави. Так, В. Бабкін зазначає, що соціальна держава – це «...тип організації державного та суспільного життя, заснованого на пріоритеті соціальних цінностей, насамперед права людини на гідне життя» [9, с.127]. О. Скрипнюк підкреслює інтегративний характер цього феномена, вважаючи соціальну державу «...насамперед структурним результатом діалектичної взаємодії правової держави, ринкової економіки та демократичної влади...» [10, с.42]. Натомість І. Яковюк акцентує на гуманістичній сутності: соціальна держава «...визнає людину найвищою соціальною цінністю, надає соціальну допомогу індивідам, які перебувають у важкій життєвій ситуації, з метою забезпечення кожному гідного рівня життя, перерозподіляє економічні блага відповідно до принципу соціальної справедливості і своє призначення вбачає у забезпеченні громадянського миру і злагоди...» [11, с.10-11]. В українській науці наводять і розгорнутіші дефініції. Зокрема, О. Панкевич визначає соціальну державу як таку, що має соціально орієнтовану ринкову економіку та створює всі можливі умови для реалізації економічних, соціальних і культурних прав людини; вона дає можливість кожному самостійно забезпечити собі і сім'ї необхідний рівень добробуту, гарантує кожному прожитковий мінімум для гідного існування та сприяє зміцненню соціальної злагоди в суспільстві [12, 277].

Нині принципи і ідеї соціальної держави стали загальновизнаними у світі: на початку ХХІ століття цей принцип став визначальним для більшості сучасних держав, закріпленим *expressis verbis* або імпліцитно в конституційному ладі [13, с.29].

Отже, попри різноманіття підходів, усі дослідники сходяться на тому, що головною метою соціальної держави є забезпечення гідних умов життя для людини, утвердження соціальної справедливості та солідарності в суспільстві, а також гармонізація відносин між державою та громадянами заради громадянського миру і прогресу.

Принципи соціальної держави – це ключові ідеї та правила, на яких ґрунтується здійснення державної влади у соціальній сфері. В їх основі лежить визнання найвищої цінності людини та її гідності: фактично для правової і соціальної держави діє один імператив. При цьому принцип соціальної держави нерозривно пов'язаний з принципами демократії та верховенства права, утворюючи разом з ними цілісну цінність конституційного ладу [14, с.25] – держава існує для людини, для захисту її прав і свобод [8, с.283]. Таке антропоцентричне спрямування конкретизується через низку основоположних принципів: соціальної рівності, соціальної справедливості, соціальної безпеки, солідарності і субсидіарності, взаємної відповідальності тощо.

Принцип соціальної рівності. Він передбачає рівні можливості для всіх громадян у реалізації своїх прав і доступі до соціальних благ. Держава має гарантувати економічну свободу особи, право вільного вибору виду діяльності, а також забезпечувати гендерну рівність чоловіків і жінок [15].

Принцип соціальної справедливості. Цей принцип означає, що ресурси суспільства розподіляються з урахуванням потреб і вкладень кожного. Його реалізація відбувається шляхом забезпечення рівного доступу громадян до всіх ресурсів, економічного перерозподілу доходів у суспільстві та піклування про непрацездатних членів суспільства [15]. Соціальна держава покликана вирівнювати стартові умови та мінімізувати майнову нерівність, аби гарантувати кожному гідний рівень життя.

Принцип соціальної безпеки. Держава повинна запобігати виникненню та розвитку соціальних ризиків – таких, як бідність, безробіття, соціальні потрясіння. Для цього вибудовується скоординована система національної безпеки і соціальної політики, розвиваються системи соціального страхування, підтримується механізм самозахисту людини, а також відбувається інтеграція з міжнародними системами соціального захисту [15]. Метою є гарантування захищеності кожної особи від основних соціальних небезпек.

Принцип солідарності і субсидіарності. Солідарність вимагає взаємної підтримки та співпраці між різними групами суспільства і поколіннями, розвитку

партнерства між державою, роботодавцями і працівниками (соціального партнерства) у вирішенні соціальних проблем [15]. Принцип субсидіарності доповнює солідарність, встановлюючи, що кожен рівень суспільства (особа, родина, громада, держава) має брати на себе вирішення тих соціальних питань, які він здатен ефективно вирішити, а вищі рівні втручаються лише за необхідності. Така побудова відповідальності дозволяє уникнути патерналізму і надмірної централізації. Як зауважує Г. Цахер, основними принципами дії соціальної держави є саме солідарність та субсидіарність, а також справедливий розподіл благ з урахуванням затраченої праці [8, с.282].

Принцип взаємної відповідальності. Соціальна держава ґрунтується на розподілі відповідальності між державою, суспільством та громадянином. Держава зобов'язується реалізовувати соціальні права і гарантії, ефективно витрачати бюджетні кошти на соціальні потреби, забезпечувати виконання законів у соціальній сфері. Громадяни та їх об'єднання, своєю чергою, несуть відповідальність перед суспільством – дотримуються законів, сплачують податки для фінансування соціальних програм, піклуються про свої сім'ї та близьких [15]. Такий розподіл обов'язків підсилює партнерство між державою і громадянським суспільством у досягненні соціальних цілей.

Варто зауважити, що у різних країнах склалися різні моделі соціальної держави. Так, за типологією Г. Еспінг-Андерсена виділяють ліберальну (англо-американську) модель з мінімальним втручанням держави і опорою на ринок, консервативно-корпоративну (континентальну європейську) модель з помірним перерозподілом та опорою на страхові механізми, а також соціал-демократичну (скандинавську) модель з високим рівнем перерозподілу і всеосяжною системою соціальних послуг [16, с.77].

Під функціями соціальної держави розуміються головні напрями діяльності її інститутів у соціальній сфері, через які реалізується соціальне призначення держави. Соціальна держава покликана забезпечувати соціальний захист населення, надавати соціальні послуги (особливо незахищеним верствам), підтримувати гідний життєвий рівень громадян. Хоча соціальні функції

притаманні будь-якій державі, лише держава, що ставить людину в центр політики, здатна системно й повною мірою реалізувати принцип «держава для людини» та матеріально гарантувати право громадянина на гідне життя. Зміст соціальної функції сучасної держави полягає у проведенні цілеспрямованої соціально-правової політики – діяльності з мобілізації, використання, перерозподілу і відтворення соціальних ресурсів на благо суспільства [8, с.282].

У науковій літературі запропоновано різні класифікації основних функцій соціальної держави. Так, Г. Цахер виокремлює чотири ключові соціальні завдання, які має вирішувати соціальна держава: забезпечення кожному члену суспільства гідного для людини рівня існування; зниження надмірної нерівності добробуту; усунення відносин залежності та встановлення дієвого контролю; постійне вдосконалення соціальної політики і правових механізмів для реалізації соціальних прав. В. Бакуменко, зі свого боку, пропонує п'ять основних функцій соціальної держави: соціальний захист (пенсійне і медичне страхування, підтримка непрацездатних, допомога по безробіттю, соціально спрямована податкова і бюджетна політика), забезпечення суспільних благ (підтримка освіти, науки, культури, охорони здоров'я, довкілля, розвиток інфраструктури), розвиток економіки (антимонопольна політика, сприяння конкуренції та підприємництву, ефективне управління державним сектором), підтримка макроекономічної стабільності (стабілізація рівня цін, збалансування платіжного балансу, забезпечення зайнятості, підвищення кваліфікації робочої сили, контроль за ціноутворенням) та економічний моніторинг (виконання державних програм, підтримка пріоритетних галузей економіки, розміщення державних замовлень). Інші дослідники пропонують схожі підходи. Так, І. Осадча називає п'ять схожих функцій: виробництво суспільних благ, регулювання природних монополій, коригування соціальної нерівності, стабілізація економіки та підтримка економічного зростання, а також охорона довкілля. В. Жмир зводить увесь комплекс до трьох базових функцій: пом'якшення наслідків соціальних потрясінь (стабілізаційна функція), регулювання способу життя через стимули і обмеження (регулятивна функція) та перерозподіл ресурсів з метою

гарантування мінімального рівня життя всім групам (перерозподільча функція) [8, с.283].

Офіційний підхід, закріплений у проєкті Концепції соціальної держави України, також охоплює весь спектр зазначених напрямів. У Концепції основні функції поділено на декілька груп. До захисних (компенсаційних) віднесено створення механізмів захисту людини від реальних і потенційних ризиків, реалізацію державних соціальних гарантій і надання підтримки вразливим верствам населення. Стимулюючі функції передбачають забезпечення розвитку соціально орієнтованої ринкової економіки та умов для продуктивної зайнятості населення, підвищення його економічної активності та реалізації трудового потенціалу. Інвестиційна функція полягає у спрямуванні ресурсів на розвиток соціальної інфраструктури (освіти, охорони здоров'я, культури, охорони довкілля тощо). Емансипаторська (визвольна) функція спрямована на усунення соціальної залежності: створення рівних стартових умов для кожної особи, забезпечення доступності соціальних благ, вирівнювання розвитку регіонів, подолання надмірних диспропорцій. Нарешті, адміністративна функція означає утвердження в суспільстві принципів соціальної справедливості правовими засобами та здійснення контролю за дотриманням соціальних прав і виконанням соціальних обов'язків всіма суб'єктами [15].

Таким чином, соціальна держава виконує широкий комплекс взаємопов'язаних функцій – від захисту нужденних і перерозподілу матеріальних благ до стимулювання розвитку людського потенціалу та підтримки суспільної злагоди. Кінцевою метою цієї багатогранної діяльності є забезпечення гідних умов життя для всіх членів суспільства, що, по суті, інтегрує політичні, економічні та правові засади державної політики в єдиний гуманістичний напрям.

Історичний розвиток і становлення ідеї соціальної держави. Ідея соціальної держави формувалася поступово. Її витoki можна побачити вже в епоху античності – у міркуваннях Платона, Аристотеля про роль держави у забезпеченні спільного блага. Окремі елементи соціальної функції держави

розвивалися протягом Середньовіччя (традиції милосердя церкви, патерналістська опіка монархів над підданими), а в новий час проблему взаємодії суспільства і держави у соціальній сфері досліджували мислителі на кшталт В. фон Гумбольдта та Ш.-Л. Монтеск'є [17, с.53-54].

Як цілісна концепція соціальна держава оформлюється у ХІХ столітті. Вважається, що вперше цей термін увів до наукового обігу німецький учений Лоренц фон Штейн у середині ХІХ ст. [17, с.53]. Л. фон Штейн обґрунтував, що держава повинна забезпечувати соціальну рівність і сприяти прогресу всіх станів суспільства – саме в цьому сенсі він говорить про «соціальну державу» [13, с.29]. Наприкінці ХІХ ст. у ряді країн починає запроваджуватися соціальне законодавство (наприклад, пенсійні та страхові програми), що стало прообразом майбутньої держави загального добробуту. В цей же час з'являються наукові ідеї про необхідність державного втручання для пом'якшення соціальних конфліктів: зокрема, український економіст М. Туган-Барановський ще у 1894 р. запропонував нереволюційні шляхи подолання бідності та безробіття, поєднуючи економічні і соціальні важелі державного регулювання суспільних відносин [18, с.114].

Потужний поштовх розвитку концепції соціальної держави дала світова економічна криза 1929–1933 років та Друга світова війна. Держави почали активніше запроваджувати програми соціального захисту. Так, відправною точкою сучасної системи соціального забезпечення вважається ухвалення в США Закону про соціальне страхування 1935 року в межах «Нового курсу» Ф. Рузвельта [19, с.97]. У післявоєнний період цінності соціальної держави набули загального визнання: у конституціях низки країн (ФРН, Італія та ін.) з'явилися положення про те, що ці держави є соціальними, почалося будівництво так званої держави загального добробуту (*welfare state*) [16, с.77]. На міжнародному рівні були закріплені основоположні соціальні права. Зокрема, стаття 22 Загальної декларації прав людини 1948 р. проголосила право кожної людини на соціальне забезпечення, а стаття 25 – право на такий життєвий рівень, що необхідний для підтримання добробуту, включно з медичною допомогою і соціальним

обслуговуванням. Міжнародний пакт ООН про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. підтвердив право кожної людини на соціальне забезпечення (ст. 9) [19, с.94].

У 1950–1970-х роках модель «держави добробуту» набула розквіту в західних демократіях: домінувала політика забезпечення високого рівня життя і розвинених систем соціального страхування, принцип солідарності став визначальним, що було юридично закріплено в Європейській соціальній хартії [16, с.80]. Особливо показовим став досвід скандинавських країн: за словами відомого економіста Г. Мюрдаля, засновника "шведської моделі" соціальної держави, головним у діяльності такої держави є соціальний захист населення [19, с.96]. Цей принцип реалізовано у Швеції через розбудову однієї з найефективніших систем соціального забезпечення у світі. Втім, вже з 1980-х років класична модель держави загального добробуту зазнала критики за перенавантаження бюджету і зниження стимулів до праці. Почався пошук нових підходів – так званої "ліберальної соціальної держави", що більше спирається на ринкові механізми та адресну допомогу [16, с.80].

В Україні ідея соціальної держави утвердилася після проголошення незалежності. Конституція України 1996 року в статті 1 прямо проголосила Україну соціальною державою [15]. Крім цього, Основний Закон закріпив розгалужений каталог соціально-економічних прав громадян – зокрема, право на соціальний захист (ст. 46), на працю і заробітну плату (ст. 43), на відпочинок (ст. 45), на охорону здоров'я, медичну допомогу та страхування (ст. 49), на житло (ст. 47), достатній життєвий рівень (ст. 48) та інші. Держава зобов'язана реалізувати ці права відповідно до принципу справедливості та міжнародно-правових стандартів [13, с.29]. Це зумовило активізацію наукових досліджень феномену соціальної держави в українській юридичній науці та стимулювало законодавчі ініціативи, спрямовані на розбудову ефективної системи соціального захисту. Відзначимо, що становлення соціальної держави в Україні відповідає світовим тенденціям і є природним наслідком набуття незалежності та прагнення до інтеграції в Європейський Союз [15].

Особливості реалізації принципів і функцій соціальної держави в Україні. Закріплення принципу соціальної держави в Конституції України є радше проголошенням мети, до якої слід прагнути. Фактично йдеться про орієнтир, який ще належить повною мірою втілити. Дослідники відзначають, що за відсутності належних гарантій соціальних прав імператив соціальної держави ризикує залишитися суто декларативним [13, с.29]. Соціально-економічна ситуація в Україні характеризується значним майновим розшаруванням, низьким рівнем доходів значної частини населення та обмеженими можливостями бюджету. За показниками забезпечення життєвого рівня Україна сьогодні суттєво відстає від багатьох розвинених країн, але це не означає, що в ім'я побудови і зміцнення сильної держави можна й надалі, посиляючись на брак економічних можливостей, довільно регулювати рівень соціальної забезпеченості, перетворюючи імператив соціальної держави на чисту декларацію. Як було підкреслено, без реальних соціальних гарантій не може бути ні сильної дієздатної держави, ні справжнього суверенітету. Тому держава мусить збалансувати ринкові реформи з активною соціальною політикою, аби уникнути ситуації, коли, за влучним висловом, «знедолених підніматимуть вороги державності», що загрожує хаосом і дестабілізацією [13, с.29].

Після здобуття незалежності Україна успадкувала від радянської системи розгалужену, але неефективну систему соціального забезпечення. В 1990-х роках на першому плані перебували трансформації політичної демократії та ринкової економіки, тоді як соціальна сфера часто фінансувалася за залишковим принципом. Державні соціальні програми страждали від хронічного недофінансування. Нині ситуація поступово змінюється: соціальна тематика міцно входить в політичний дискурс, а держава бере на себе зобов'язання щодо підвищення соціальних стандартів. Водночас експерти відзначають, що соціальна політика України зосереджена переважно на пасивній підтримці найбільш вразливих верств, а не на активних заходах розвитку. Як зауважує В. Якубченко, за формальними ознаками Україна більш тяжіє до моделі держави соціального добробуту, тобто насамперед прагне підняти рівень життя

найбідніших до середнього рівня. Проте, як свідчить досвід розвинутих країн, такий підхід у XXI столітті є малоефективним [17, с.57], адже не стимулює продуктивну самореалізацію громадян і не забезпечує сталого розвитку.

Для реального втілення принципів соціальної державності Україні потрібні глибокі соціально-економічні перетворення. Фахівці наголошують на необхідності вироблення своєї власної моделі соціальної держави, що враховувала б українські реалії. Серед першочергових завдань називають подолання глибокого соціального розшарування населення та високої поляризації доходів; створення механізмів адаптації національного ринку праці та його структурної модернізації; значне покращення демографічних характеристик населення та умов охорони здоров'я громадян; розвиток інститутів громадянського суспільства; залучення бізнес-структур до здійснення державою своєї соціальної політики; ліквідацію бідності; застосування цільових трансфертів у грошовій формі тим громадянам, які цієї допомоги потребують; введення прогресивної шкали оподаткування доходів громадян тощо. Ще раз хочеться констатувати, що саме соціальна держава, всі її принципи по суті спрямовані на досягнення головної мети, головної цінності – гідності людини. Реальна розбудова соціальної держави повинна мати на меті організацію життя суспільства на принципах свободи, гуманізму, верховенства права, забезпечення кожному громадянину гідних умов життя. Цінностями української моделі соціальної держави мають стати демократія та права людини, вільна ринкова економіка, рівність можливостей для кожного, благополуччя та соціальна захищеність для всіх та солідарність. Правова соціальна українська державність покликана забезпечити захист усіх груп і прошарків суспільства, не обмежуючись підтримкою знедолених. І, звичайно, розбудова України як правової соціальної держави неможлива поза контекстом глобалізаційних процесів, у ході яких спостерігається перехід від соціальної солідарності до посилення індивідуалізму [17, с.57].

Варто зазначити, що у 2008 році був розроблений проєкт Закону "Про Концепцію соціальної держави України", яким пропонувалося визначити засади

та механізми функціонування України як соціальної держави [12, с.275]. У цьому документі наголошувалося, що українська соціальна держава повинна ґрунтуватися на демократичних тенденціях, ментальності українців, прагненні до свободи, вільного розвитку та волевиявлення, самореалізації і рівноправності людей, така держава забезпечує консолідацію і демократизацію суспільства, проголошує верховенство права, виступає основою реалізації інтересів та сподівань широких верств населення [12, с.275]. Хоча згаданий проєкт не був офіційно реалізований, його ідеї залишаються актуальними й лягають в основу сучасних реформ та стратегій у соціальній сфері.

В останні роки важливим чинником підвищення ефективності реалізації соціальної функції держави стала реформа децентралізації. Як відзначає дослідниця Л. Котова, децентралізація значно розширила коло повноважень органів місцевого самоврядування у наданні соціальних послуг, що вимагає від них активної участі в створенні ефективної системи соціального захисту на місцях. Практика показує, що залучення громад і місцевої влади до вирішення соціальних проблем дозволяє краще враховувати потреби населення та впроваджувати єдині стандарти якості соціальних послуг [12, с.275]. Це узгоджується з принципами субсидіарності та партнерства, коли держава, місцеві громади та державні організації співпрацюють, щоб гарантувати добробут громадян. Як результат, поступове прийняття принципів та функцій соціальної держави в Україні відбувається як на національному, так і на місцевому рівні, що наближає нашу країну до моделей соціально орієнтованих демократичних країн.

1.3. Сутність і прояви глобалізації

Глобалізація належить до складних і багатоаспектних явищ сучасності, для яких не існує єдиного загальновизнаного визначення. Різні дослідники пропонують власні інтерпретації цього поняття, акцентуючи увагу на тих чи

інших його вимірах. Ентоні Гідденс, наприклад, визначає глобалізацію як «інтенсифікацію суспільних відносин у всьому світі, пов'язуючи далекі місцевості у такий спосіб, що локальні події відбуваються в результаті подій, які мають місце за багато миль, і навпаки» [20, с.5]. Відповідно, одні автори наголошують на зростаючій взаємопов'язаності світу, тоді як інші – на радикальній трансформації просторових, політичних та соціокультурних меж.

У науковій літературі глобалізацію нерідко розглядають через призму кількох базових підходів. Зокрема, виділяють такі ключові інтерпретації глобалізації [21, с.16]:

- Глобалізація як лібералізація – процес зняття державних обмежень і створення відкритої світової економіки без кордонів;
- Глобалізація як універсалізація – поширення благ, досвіду, культурних зразків на все людство;
- Глобалізація як модернізація – всесвітнє проникнення структурних елементів модерну (капіталізму, раціоналізму, індустріалізму, демократії, бюрократії тощо), що призводить до руйнування локальних культур і самобутності;
- Глобалізація як детериторизація – «реконфігурація» географічного простору, за якої суспільний простір втрачає територіальні прив'язки: відстані скорочуються, кордони стираються, світ сприймається як єдине ціле.

Попри різноманіття підходів, дослідники сходяться на тому, що глобалізація охоплює всі сфери життя людства і має комплексний характер. Як зауважує український дослідник Олексій Самойлов, на сьогодні не існує універсального визначення глобалізації – у різних регіонах і наукових традиціях цей термін наповнюється специфічним змістом [22, с.117]. Відтак глобалізацію можна розглядати як надзвичайно складне соціальне явище, що проявляється у багатьох вимірах одночасно.

Етапи історичного розвитку глобалізації. Глобалізація нерідко сприймається як відносно новітній процес, інтенсивний розвиток якого припадає

на кінець XX – початок XXI ст. Існує періодизація глобалізації, яка відраховує її зародження від 1970–1980-х років XX століття. Згідно з таким підходом, глобалізацію можна умовно поділити на три основні етапи [21, с.137]:

1. Етап зародження глобалізації в біполярному світі (1970–1990-ті рр.) – період Холодної війни, коли світ був поділений між соціалістичним та капіталістичним таборами. Попри конфронтацію, вже тоді з’являлися передумови глобальних взаємозв’язків.
2. Етап поширення глобалізаційних процесів (1990-ті рр. – 2008 р.) – період після розпаду СРСР, що ознаменувався стрімкою лібералізацією світової економіки, інтеграцією нових незалежних держав у глобальний ринок та поглибленням взаємозалежності між країнами. Ця фаза тривала до світової фінансової кризи 2008 року, яка дещо пригальмувала оптимістичний поступ глобалізації.
3. Посткризовий етап (2008 р. – дотепер) – сучасний етап, який включає наслідки фінансової кризи 2008 року і подальший розвиток до сьогодні. Для нього характерне усвідомлення вразливості глобальної системи та необхідності її регулювання. Держави та міжнародні інституції шукають шляхи зробити глобалізаційні процеси більш керованими і справедливими.

Варто зазначити, що деякі науковці розглядають глобалізацію в ширшій історичній перспективі – як процес, що триває століттями (наприклад, через епохи Великих географічних відкриттів, індустріалізації тощо). Проте у сучасному розумінні саме останні десятиріччя XX ст. стали переломними для формування цілісної глобальної системи. Таким чином, людство вступило у XXI століття вже в умовах глобалізованого світу, де прискорюється рух товарів, капіталів, інформації та людей через кордони.

Глобалізація проявляється у різних вимірах – економічному, політичному, соціокультурному, технологічному та навіть військово-безпековому. Деякі дослідники виокремлюють п’ять ключових компонентів (векторів) глобалізації, через які вона впливає на суспільство: економічний, політичний, релігійний, культурний та військовий вектори [20, с.23-24]. Економічний та військовий

компоненти розглядаються як активні чинники, релігійний і культурний – як латентні, а політичний поєднує риси обох груп. Такий підхід підкреслює, що глобалізація – багатоаспектний процес, який одночасно відбувається на різних рівнях.

Економічна глобалізація є найочевиднішим проявом цього явища. Вона виражається у формуванні єдиного світового ринку, розширенні міжнародної торгівлі, зростанні транснаціональних корпорацій (ТНК) та фінансових потоків, що вільно рухаються по планеті. Внаслідок економічної глобалізації національні економіки стають взаємозалежними, а рішення, прийняті в одному центрі (наприклад, у фінансових столицях світу), відгукуються по всій глобальній системі. Ульріх Бек зауважував, що сучасний світ постав перед феноменом, коли могутні ТНК фактично «переплітають» суверенітети національних держав у глобальну павутину, підпорядковуючи їх своїм інтересам [23, с.7]. Іншими словами, вплив корпорацій та глобальних ринків тепер такий потужний, що держави не завжди спроможні самостійно контролювати соціально-економічні процеси у своїх межах. З цим пов'язана характеристика глобалізації як некерованого процесу, що кидає виклик традиційній ролі держави [23, с.7].

Політична глобалізація проявляється у виникненні наднаціональних інститутів та формуванні єдиних правил і норм, що регулюють міжнародні відносини. Створення Організації Об'єднаних Націй, розвиток системи міжнародного права, поширення регіональних об'єднань (Європейський Союз, НАТО, АСЕАН тощо) – усе це приклади політичної інтеграції. Політичний вимір глобалізації тісно пов'язаний із поняттям глобального управління і колективної безпеки. Водночас, виникають і нові загрози: транснаціональний тероризм, кіберзлочинність, глобальна організована злочинність – явища, які виходять за рамки можливостей окремих держав і потребують глобальної координації. Таким чином, державний суверенітет поступово адаптується до умов глобальної «прозорості» кордонів: держави змушені ділитися частиною повноважень на наднаціональному рівні та співпрацювати заради спільних цілей.

Культурна глобалізація виражається у прискореному поширенні по світу інформації, ідей, цінностей та культурних зразків. Завдяки розвитку мас-медіа та Інтернету, різні куточки світу стали тісно пов'язаними інформаційно. З одного боку, це приводить до вестернізації – впливу західної культури, мови (англійська як глобальна мова), споживчих стандартів на інші суспільства. Дійсно, одна з поширених інтерпретацій глобалізації полягає в тому, що світ уніфікується під потужним впливом західної цивілізації. З іншого боку, глобалізація не зводиться лише до одновекторного руху «Заходу на Схід». Сучасні дослідники відзначають появу нових культурних потоків – наприклад, «китаїзації» та інших альтернативних полюсів впливу, що вказує на поліцентричність культурної глобалізації. Отже, культурний простір глобалізованого світу є ареною взаємодії універсалізму і збереження різноманіття. Показово, що акценти в наукових дискусіях про сутність глобалізації поступово змістилися від ідеї повної єдності та уніфікації до ідеї «універсального різноманіття», співіснування багатоманітних культур у глобальному масштабі [24, с.70].

Соціальні прояви глобалізації охоплюють демографічні та суспільні процеси: зростання масштабів міжнародної міграції, формування глобального ринку праці, поширення моделей масової культури і способу життя. Люди все більше ототожнюють себе не лише зі своєю нацією чи локальною громадою, але й з ширшими спільнотами (наприклад, виникає поняття «глобального громадянина»). Разом із тим, глобалізація впливає на соціальну структуру, породжуючи нові розшарування. Наприклад, виникла наднаціональна еліта – так званий «космополітичний клас», що володіє глобальним капіталом і стилем життя, тоді як частина населення залишається виключеною з плодів глобалізації. У. Бек образно писав, що найбагатші люди перетворилися на «віртуальних платників податків», які легально уникають оподаткування та користуються благами суспільства, не роблячи внеску у його добробут [23, с.7]. Ця парадоксальна ситуація підсилює соціальну несправедливість у глобальному масштабі і викликає протестні реакції.

Технологічний вимір глобалізації є, по суті, її рушійною силою. Революція у засобах комунікації та транспорту зробила можливим миттєвий зв'язок і швидке переміщення по всій планеті. Інтернет з'єднав мільярди людей в єдину інформаційну мережу, стираючи географічні відстані. Новітні технології сприяють формуванню так званого «глобального села», де інформація, знання і новини поширюються практично безперешкодно. Технологічна уніфікація також лежить в основі тенденції до стандартизації виробництва і споживання у світі. Водночас, швидкість технологічних інновацій приносить і нові ризики – кіберзагрози, залежність від глобальних інфраструктур, які уразливі у випадку збоїв чи атак. Таким чином, технологічна глобалізація тісно переплетена з економічною, соціальною і культурною: вона і прискорює їх, і породжує нові виклики.

Наслідки глобалізації є предметом палких дискусій. Оптимісти відзначають, що глобалізація створила безпрецедентні можливості для економічного зростання, обміну знаннями та культурного збагачення. Завдяки їй відбулося стрімке зростання світової торгівлі та інвестицій, мільйони людей були витягнуті з бідності в країнах, що розвиваються, через інтеграцію у глобальні ринки. Крім того, глобальні комунікації сприяли поширенню демократії та ідей прав людини, об'єднали людство у вирішенні спільних проблем (наприклад, боротьба зі зміною клімату, епідеміями). Взаємопов'язаність економік означає, що країни можуть спільно вигравати від спеціалізації та кооперації, а технологічний прогрес швидше розповсюджується по світу.

Водночас, критики глобалізації наголошують на її негативних наслідках. Глобальна економічна система виявилася нестабільною і нерівною. Як зазначається у дослідженнях, сучасний світ, хоч і є взаємозалежним як ніколи, залишається розділеним за рівнями багатства, впливу та влади [24, с.70]. Очікування, що інтелектуальний прогрес та інформаційні технології убезпечать людство від потрясінь, не справдилися – «міф про щасливе глобалізоване людство» виявився сумнівним [24, с.69]. Натомість світова фінансова криза 2008

року наочно підтвердила тезу про взаємопов'язаність національних економік: криза, що почалася в одному куточку світу, швидко поширилася глобально і зачепила практично всі країни. Падіння ринків у США призвело до рецесії в Європі, Азії та інших регіонах – такий ланцюговий ефект став можливим саме через високу інтегрованість фінансово-економічних процесів.

Соціальна нерівність у рамках глобальної економіки посилюється: розрив між багатими і бідними країнами, а також між багатими і бідними верствами населення всередині країн, залишається значним. Багато хто з пересічних громадян не відчуває на собі обіцяних вигод глобалізації, натомість стикається з втратою роботи через переміщення виробництв, тиском на заробітну плату, зростанням вартості життя. Це породжує антиглобалістські настрої. Починаючи з кінця XX ст., у різних країнах прокотилися хвилі протестів проти глобалізації – від демонстрацій проти діяльності МВФ і СОТ, до рухів на кшталт «Осциру Wall Street», що виник у 2011 році. Цей протестний рух, спрямований проти «злочинів фінансової еліти» і нерівності, за лічені місяці охопив понад 1000 міст у 82 країнах [24, с.70]. Явище «глобалізації протесту» стало відповіддю суспільства на безликість і відчуженість глобальних ринкових сил. Сама глобалізація у суспільній свідомості часто постає як неминуча і невідворотна сила, на яку окремі люди не мають впливу. Подекуди її використовують як виправдання непопулярних кроків урядів або корпорацій – мовляв, це диктат глобальних обставин.

Негативні ефекти глобалізації вимагають активного реагування на міжнародному і національному рівнях. Усвідомлюючи некерованість певних глобальних процесів, світове співтовариство намагається виробити механізми регулювання. Йдеться про реформування міжнародних фінансових інституцій, запровадження більш справедливих правил торгівлі, боротьбу з офшорами та ухиленням від податків, контролювання діяльності ТНК у планетарному масштабі. Поряд з цим, висувуються ідеї сталого розвитку, які передбачають збалансування економічного зростання з соціальною справедливістю та екологічною відповідальністю в глобальному масштабі. Глобалізація створила

планетарні проблеми (зміна клімату, глобальні епідемії, міграційні кризи), розв'язання яких можливе лише спільними зусиллями всіх країн. Таким чином, поступово формується розуміння спільної долі людства і необхідності координації дій заради загального блага.

Варто підкреслити, що глобалізація не є однозначно «благом» чи «злом» — вона несе і плюси, і мінуси. Як влучно зазначив екс-генеральний секретар ООН Кофі Аннан, «мільйони і мільйони людей переконуються на власному досвіді, що глобалізація — це не подарунок долі, а руйнівна сила, яка підриває їхній добробут або звичний спосіб життя» [24, с.71]. Ця різка оцінка віддзеркалює розчарування багатьох, хто не отримав обіцяної вигоди від глобалізації. Водночас, інші аналітики нагадують, що ізолюваний від глобальних процесів розвиток сьогодні майже неможливий, а виклики глобалізації потрібно не ігнорувати, а вирішувати шляхом реформ. Сучасний дискурс дедалі більше зосереджується на пошуку моделі глобалізації, що була б інклюзивною, людською і керованою.

У ХХІ столітті процеси глобалізації набули всеосяжного характеру. Сучасність надає численні приклади того, як глибоко інтегрований світ реагує на виклики та можливості. Події початку 2020-х років лише підкреслили значення глобальної взаємодії. Пандемія COVID-19 миттєво поширилася по всій планеті, продемонструвавши, наскільки тісно пов'язане людство (хоча події пандемії не розглядалися у наведених джерелах, вони є очевидним підтвердженням глобальної взаємозалежності). Інший приклад – глобальна реакція на війну в Україні у 2022 році. Повномасштабна агресія росії проти України не залишилася локальним конфліктом, а викликала широкий міжнародний відгук. Європейський Союз та інші країни згуртувалися для підтримки України: було мобілізовано понад 4 млрд євро фінансової, гуманітарної та надзвичайної допомоги, зокрема надано 1,2 млрд євро макрофінансової допомоги та 120 млн євро прямої бюджетної підтримки [20, с.254]. Вже за кілька місяців після початку війни Україна подала заявку на вступ до ЄС (лютий 2022 р.), і невдовзі отримала статус кандидата на членство [20, с.253]. Ці факти свідчать про безпрецедентний

рівень міжнародної солідарності та підтверджують, що в глобалізованому світі безпека і добробут окремої країни стають спільною справою багатьох держав.

Для України тема глобалізації має особливе значення. Як середня за розміром держава з відкритою економікою, Україна відчуває на собі вплив глобальних тенденцій у різних сферах. По-перше, економічно: участь у світовій торгівлі, залежність від кон'юнктури глобальних ринків (наприклад, цін на метал чи зерно), присутність в країні транснаціональних компаній – усе це формує економічні реалії України. По-друге, геополітично: після здобуття незалежності Україна свідомо інтегрується у світову спільноту, вступивши до таких організацій як ООН, СОТ, Рада Європи, активно співпрацюючи з МВФ та Світовим банком. Євроінтеграційний курс України є частиною ширшого процесу глобальної інтеграції, який охоплює і політичні, і правові, і соціальні аспекти. По-третє, інформаційно-культурно: українське суспільство є відкритим для світових інформаційних потоків, українська молодь користується тими самими соціальними мережами і споживає той самий культурний контент, що й їхні однолітки в інших куточках світу.

Українські науковці і політики розуміють, що в сучасних умовах країна не може залишатися осторонь глобалізаційних процесів. Як підкреслюється в одному з досліджень, місце України у світі, перспективи її економічного розвитку, політичні й ідеологічні трансформації значною мірою залежать від тих передумов, які наша держава створює для поширення глобалізації [21, с.137]. Іншими словами, від здатності України адаптуватися до викликів глобального середовища залежить її успіх у ХХІ столітті. Зволікання чи спроби самоізоляції лише відкинуть країну назад, тоді як проактивна позиція і участь у виробленні правил глобальної гри дасть шанс використати глобалізацію для власного розвитку.

Український контекст глобалізації має свої особливості. З одного боку, Україна є частиною світового співтовариства і розділяє спільні проблеми: прагне залучити іноземні інвестиції, наростити експорт, імпортує технології та ідеї, відчуває «відтік мізків» в більш розвинені країни, залучена до глобальної

культури. З іншого боку, через історичні та геополітичні обставини, деякі аспекти глобалізації для України є болючими – зокрема, питання збереження національної ідентичності та культурної самобутності в умовах потужного зовнішнього інформаційного впливу. Баланс між відкритістю і захистом власних національних інтересів є надзвичайно важливим для українського суспільства. Успішний приклад такого балансу – розвиток ІТ-сектору в Україні, який інтегрований у глобальний ринок (українські ІТ-фахівці працюють на міжнародні компанії, експортують послуги по всьому світу), але при цьому український ІТ-сектор зберігає національну базу і стає одним з драйверів економіки країни.

Глобалізація ставить перед Україною як виклики, так і можливості. Викликом є необхідність підвищувати конкурентоспроможність економіки, щоб не опинитися на узбіччі світових ринків; проводити реформи управління, щоб ефективно взаємодіяти з міжнародними партнерами; зміцнювати інформаційну безпеку, щоб протистояти дезінформації в глобальних медіа. Можливості ж полягають у тому, що Україна може стати активним гравцем у глобальних процесах: використати своє вигідне географічне положення як транзитний хаб між Європою та Азією, залучати технології та інвестиції для модернізації промисловості, просувати свою культуру у світі через діаспору і цифрові платформи.

Академічні дослідження наголошують на важливості вироблення стратегії поведінки України в умовах глобалізації. Зокрема, підкреслюється необхідність формування такої внутрішньої і зовнішньої політики, яка забезпечила б нашій державі гідне місце у світовій спільноті [24, с.64]. Це означає, що Україна має активно долучатися до міжнародного співробітництва, водночас відстоюючи свої національні інтереси і пропонуючи власні ініціативи. Глобалізація – неминуча реальність, і від того, наскільки мудро Україна скористається можливостями, які вона дає, та мінімізує ризики, залежатиме її подальший прогрес. Таким чином, у сучасному світі наша держава має не пасивно плисти за

течією глобальних змін, а стати їх рівноправним учасником і співтворцем майбутнього глобального порядку.

Таким чином, глобалізація є складним багатовекторним процесом, що охоплює різні сфери суспільного життя та виявляється через численні економічні, політичні, соціокультурні, екологічні й технологічні прояви. Вона формує нову структуру міжнародних відносин, посилює взаємозалежність між державами та суспільствами, змінює характер функціонування національних інституцій та впливає на соціальну політику. Усвідомлення сутності та проявів глобалізації є необхідною передумовою для формування ефективної стратегії адаптації соціальної держави до сучасних викликів.

РОЗДІЛ 2

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА СОЦІАЛЬНУ ДЕРЖАВУ

2.1. Суть глобалізації та її вплив на державні процеси

Глобалізація стала однією з визначальних тенденцій сучасного світового розвитку, докорінно впливаючи на функціонування національних держав. Починаючи з другої половини XX століття, цей процес набув потужного імпульсу і охопив практично всі сфери суспільного життя [25, с.30]. Відбувається перехід від переважно національного способу організації суспільства до наднаціонального, що створює тісні міждержавні взаємозв'язки у політичній, економічній, правовій, соціальній та інших сферах [26, с.200]. Глобалізація ставить нові виклики перед державою, зокрема впливає на її суверенітет, економічну політику, соціальні функції та правові інститути. У науковій літературі немає єдиної думки щодо масштабів і наслідків цього впливу: від радикальних прогнозів про «розмивання» чи навіть зникнення національної держави під тиском глобалізації до тверджень про збереження нею ключових позицій, хоч і в трансформованому вигляді [27, с.87]. Посилення суперечливого характеру глобалізаційних процесів та зростання різноманітних соціальних ризиків і загроз внаслідок їх впливу свідчать про необхідність наукового переосмислення ролі і сутності держави в умовах глобалізації. У цьому підрозділі розглядаються сутність явища глобалізації та його вплив на державні процеси, зокрема теоретичні основи поняття, історичні передумови виникнення глобалізації, а також економічні, політико-правові та соціальні наслідки глобалізації для сучасної держави.

Глобалізація має об'єктивні передумови, пов'язані з науково-технічним прогресом і розвитком міжнародної співпраці. З одного боку, це процес інтернаціоналізації, що веде до поглиблення співробітництва і взаємозалежності між державами, появи транскордонних акторів (транснаціональних корпорацій, міжнародних організацій тощо). З іншого боку, науково-технічна революція

(особливо у сфері інформаційних технологій, транспорту та комунікацій) радикально змінила систему соціально-економічних відносин, вивівши її на якісно новий глобальний рівень [28, с.5]. Як наслідок, нині економічний розвиток окремих країн, регіональні економічні системи і навіть культурні процеси інтегруються в єдиний світовий комплекс. Усе це дозволяє говорити про глобалізацію як про об'єктивно незворотний та закономірний процес, який суттєво змінює традиційну структуру міжнародних відносин.

Важливо зазначити, що науковці не мають спільної думки щодо подальшої динаміки глобалізації. Деякі дослідники застерігають про можливе уповільнення або «деглобалізацію» – зокрема, звертають увагу на те, що глобальні кризи (фінансова криза 2008 р., пандемія COVID-19, геополітичні конфлікти) змусили уряди переглянути відкритість економік і ступінь залежності від зовнішніх факторів [29, с.2]. На думку С. Онишка та В. Беліна, сучасні деглобалізаційні тенденції проявляються у посиленні нерівності, безробіття та інфляції, що у поєднанні з пандемією змусило держави більше спиратися на внутрішні ресурси. Ба більше, воєнні дії, такі як вторгнення росії в Україну, стали чинником, який може підсилювати деглобалізаційні процеси у світі [29, с.2]. Втім, на початку ХХІ ст. глобалізація все ще залишається домінуючою тенденцією світового розвитку, вплив якої на національні держави є глибинним та багатоаспектним.

Економічний вимір глобалізації є одним із найочевидніших і найвідчутніших для національних держав. Глобалізація економіки проявляється через формування єдиного світового ринку товарів, послуг, капіталу і праці, що стирає традиційні торговельні бар'єри та підсилює конкуренцію на глобальному рівні. Поява транснаціональних корпорацій (ТНК), які діють одночасно в багатьох країнах, прискорене об'єднання національних фінансових ринків у глобальну фінансову систему – усе це кардинально змінює умови функціонування національних економік. Серед ключових чинників, що обумовили сучасну глобалізацію, можна виділити саме економічні і технологічні: появу міжнародного ринку та нових потужних суб'єктів у вигляді ТНК; глобалізацію фінансових ринків; розвиток засобів масової інформації і

комунікацій, що охоплюють світ; посилення міжнародного поділу праці тощо. У результаті навіть наймогутніші національні економіки стають частиною світового господарства і відчують на собі вплив зовнішніх кон'юнктурних коливань та кризових явищ.

Позитивним наслідком економічної глобалізації є розширення можливостей для зростання і розвитку. Відкритість глобального ринку полегшує рух товарів, капіталів і технологій між країнами, що дозволяє національним виробникам освоювати нові ринки збуту [30, с.6]. Так, завдяки створенню спільних підприємств та залученню прямих іноземних інвестицій, менш розвинені країни отримують доступ до передових технологій і методів організації виробництва, що прискорює їхній економічний розвиток. Для держав з перехідною економікою, таких як Україна, глобалізація відкриває шлях до інтеграції у світовий ринок. Залучення іноземних інвестицій розглядається як необхідна умова проведення структурної перебудови, технологічного оновлення виробництва та подолання надмірної залежності від імпорту [28, с.1]. Іншими словами, участь у глобальній економіці створює передумови для модернізації національного господарства.

Водночас негативні ефекти глобалізації несуть серйозні виклики для економічної безпеки та стабільності держав. Однією з проблем є зростання нерівності у доходах: глобалізація часто сприяє збагаченню капіталу і висококваліфікованої робочої сили, тоді як малокваліфіковані працівники та бідні країни залишаються в аутсайдерах [30, с.6]. Як наслідок, у межах окремих країн може збільшуватися розрив між багатими і бідними верствами населення, а різниця в рівнях розвитку між державами теж заглиблюється [30, с.6]. Інший аспект – посилення залежності національних економік від зовнішніх чинників. Глобальна мобільність капіталу призводить до того, що держави змушені конкурувати за інвестиції, створюючи якнайсприятливіші умови для бізнесу. У разі ж несприятливої податкової чи фінансової політики капітал легко перетікає туди, де очікує більших прибутків. Як відзначають дослідники Р. Страйкер та П. Пірсон, фінансова і промислова глобалізація суттєво розширила можливості

відтоку капіталу з країни, якщо бізнес вважає економічну політику держави не вигідною для отримання прибутку [31, с.483]. Таким чином, уряди змушені враховувати вимоги міжнародного ринку, обмежуючи, наприклад, фіскальний тиск на підприємства, навіть якщо це скорочує доходи бюджету.

Глобальна конкуренція також ставить під сумнів ефективність застарілих моделей економічного розвитку. Поширення неоліберальної ідеології наприкінці XX ст. тісно пов'язане з процесами глобалізації. Неоліберальна концепція припускає, що глобалізація звужує можливості держав щодо самостійного ведення економічної політики та соціальних програм, змушуючи їх орієнтуватися на підвищення конкурентоспроможності національного бізнесу на світовому ринку. В практичному вимірі це означало, що багато розвинених країн пішли шляхом дерегуляції, приватизації та скорочення державних витрат, аби привабити інвесторів і підтримати економічне зростання. Дж. О'Коннор стверджував, що саме глобалізація є тим фактором, який змушує уряди розвинених країн скорочувати соціальні видатки, аби зберегти фінансову стабільність економіки [31, с.484].

Окрім цього, глобальна економічна взаємозалежність означає швидке поширення кризових явищ. Фінансова криза або рецесія в одній великій країні майже неминуче впливає на економічну ситуацію інших держав через механізми міжнародної торгівлі, інвестиційних потоків і фінансових ринків. Пандемія 2020 року та пов'язані з нею потрясіння показали, що глобалізована економіка вразлива до шоків, які набувають транскордонного характеру. З іншого боку, наявність глобальних механізмів (такі як МВФ, Світовий банк, СОТ) дозволяє країнам координувати зусилля у подоланні криз і встановленні правил гри, хоча ефективність цих механізмів часто критикується.

В економічній сфері глобалізація має подвійний вплив. З одного боку, вона створює нові можливості для росту, обміну технологіями і підвищення добробуту. З іншого – посилює конкуренцію та залежність, ставить перед державами проблему збереження економічного суверенітету та захисту національних інтересів в умовах відкритості. Кожна країна відчуває ці впливи

по-різному залежно від стану її економіки, рівня розвитку та здатності адаптуватися до глобальних викликів [27, с.8].

Глобалізація суттєво змінює традиційні параметри державного суверенітету, політичного устрою та правових процесів. Національна держава вже не є єдиним центром влади та нормотворення, оскільки з'являються наднаціональні органи та мережеві структури управління, які беруть на себе частину регулятивних функцій. Держави під впливом глобалізації дедалі більше делегують суверенні повноваження наднаціональним організаціям – таким, як Європейський Союз, СОТ, ООН – проте роблять це у межах власних національних інтересів і формально не відмовляються від свого суверенітету [30, с. 4]. Іншими словами, сучасний суверенітет набуває рис «поділеного» або співвіднесеного з ширшими міждержавними структурами. Прихильники глобалізації наголошують, що така трансформація є цілком прийнятною: держави продовжують діяти як самостійні суб'єкти, проте координують свої дії через спільні інституції задля вирішення проблем, які не знають кордонів [30, с.6].

Критики ж зауважують, що навіть часткова втрата контролю над національною політикою означає поступове послаблення державного суверенітету. Зокрема, глобалізація зумовлює появу нових викликів, на які держава не завжди може ефективно відповісти самотужки: міжнародний тероризм, транснаціональна злочинність, масові міграції, кібератаки, глобальні екологічні проблеми тощо. Ці загрози часто виходять за межі однієї країни і потребують колективних зусиль, але водночас вони «розмивають» межі відповідальності та компетенції держав. У результаті відбувається поступова зміна характеру публічної влади: межі між національними та міжнародними структурами управління стають дедалі менш чіткими, натомість формуються інтегровані мережеві регуляторні органи, що діють у форматі глобального управління [30, с.6]. Це явище дістало назву «глобальне урядування» (global governance). Слід відрізняти його від поняття «світового уряду»: якщо глобальне урядування – це сталий процес координації влади на міжнародному рівні, то ідея

світового уряду імплікує створення єдиного наддержавного політичного інституту, чого наразі не існує [30, с.6]. Проте тенденція до формування елементів глобального урядування очевидна – прикладом є діяльність таких органів, як «Великої двадцятки» (G20) чи міжнародних регуляторів фінансових ринків, рішення яких де-факто впливають на національну політику.

В юридичній сфері глобалізація теж має глибокий вплив, змінюючи характер джерел права та взаємодію правових систем. Національні правові системи більше не розвиваються ізольовано – між ними посилюються взаємозв'язки та взаємозалежність [30, с.5]. Виникає своєрідна загальна правова система, утворена внаслідок тісної взаємодії різних національних систем права [30, с.5]. Це проявляється у процесах гармонізації і уніфікації законодавства (особливо в межах інтеграційних об'єднань на кшталт ЄС), у зростанні ролі міжнародного права та наднаціональних юрисдикцій. Дійсно, міжнародне право під впливом глобалізації зазнає значної еволюції: воно розширює сферу регулювання (наприклад, права людини, екологія, регулювання Інтернету), змінює методи імплементації в національні системи, все більше виходить за рамки класичної моделі договорів між суверенами. Деякі науковці виокремлюють нові напрямки впливу глобалізації на право, серед яких: інтернаціоналізація правових відносин; переорієнтація правового розвитку на вирішення глобальних проблем; поява нових підходів до тлумачення права, заснованих на новій правовій ідеології та культурі [30, с.5].

Одним із найчутливіших аспектів для держави є вплив глобалізації на сферу захисту прав людини і верховенства права. З одного боку, під тиском міжнародних стандартів і зобов'язань держави змушені підвищувати планку дотримання прав людини. Багато питань, раніше віднесених до внутрішньої компетенції (наприклад, права національних меншин, свобода вираження поглядів, заборона дискримінації), тепер регулюються міжнародними договорами і контролюються наднаціональними інституціями. Це означає «витіснення» держави з монопольного становища в сфері прав людини та часткову передачу цих функцій міжнародним структурам [30, с.5]. З іншого боку,

така ситуація може сприйматися як обмеження суверенітету, адже держава вже не може свавільно встановлювати будь-які норми – вона обмежена рамками, виробленими світовою спільнотою. Тим не менше, більшість сучасних демократичних держав добровільно йдуть на ці обмеження, визнаючи пріоритет універсальних прав людини. Як показує практика Європейського Союзу, інтеграція правових систем навколо спільних цінностей (гідність людини, демократія, соціальна справедливість тощо) дозволяє підвищити ефективність захисту прав і свобод громадян.

Глобалізація також змінює характер загроз національній безпеці і, відповідно, функції держави у політико-правовій сфері. Сучасні виклики набувають транснаціонального характеру: терористичні мережі діють одразу в багатьох країнах, кіберзлочинність не знає кордонів, інформаційна війна та пропаганда підривають суверенітет держав шляхом впливу на масову свідомість громадян. Поняття війни теж трансформується – з'явилися феномени «гібридної війни», «інформаційної війни», які поєднують військові, політичні, економічні та інформаційні засоби агресії. Як зазначають дослідники, методи ведення гібридної війни ускладнюють застосування норм міжнародного права, оскільки агресор маскує свої дії під легітимні (миротворчість, захист населення тощо) і намагається уникнути відповідальності [30, с.8]. Умови глобалізації, що полегшують комунікації і поширення інформації, певною мірою сприяють таким загрозам – наприклад, через Інтернет-мережі екстремістські ідеї швидко розповсюджуються світом. Відповіддю на це стало посилення міжнародної координації у сфері безпеки (обмін розвідданими, спільні антитерористичні операції, міжнародні конвенції проти кіберзлочинності тощо). Проте держави змушені знаходити баланс між участю у глобальних безпекових заходах і захистом власного національного суверенітету.

Отже, політичні та правові трансформації під впливом глобалізації вимагають від держав гнучкості та здатності до інновацій. Держава вже не може діяти ізольовано: вона інтегрована в мережу міжнародних інститутів, договорів і відносин, що обмежують її дії, але й надають нові інструменти для досягнення

цілей. Як підсумовує М. Хаустова, досягнутий рівень розвитку глобалізації суттєво впливає на перебіг політичних і правових процесів у країні, зокрема на розвиток самої держави, її механізм, форму, внутрішні і зовнішні функції, а також на суверенітет [25, с.39]. Глобалізація змінює саму природу державності, і сучасна держава вимушена еволюціонувати, зберігаючи свої базові цінності (суверенітет, верховенство права, демократію), але реалізуючи їх у нових умовах глобального світу.

Соціальна функція держави – забезпечення добробуту і захисту громадян – також зазнає значного впливу в умовах глобалізації. Класична модель держави загального добробуту, або «соціальної держави», була сформована в середині ХХ ст. у країнах Заходу і базувалася на широких зобов'язаннях держави перед суспільством (перерозподіл доходів, розвиток системи соціального забезпечення, гарантії освіти, охорони здоров'я тощо). Проте фінансові кризи 1970–1990-х рр., глобальна конкуренція та інші чинники призвели до кризи цієї моделі. Нині серед науковців триває дискусія щодо причин звуження держави загального добробуту в розвинених країнах і ролі глобалізації у цьому процесі [31, с.484]. На думку Р. Страйкера, неможливо дослідити феномен «держави загального добробуту», не враховуючи вплив на нього глобалізації [31, с.484]. Іншими словами, глобальні економічні та соціальні тенденції стали невід'ємним контекстом функціонування національних систем соціального захисту.

Глобалізація економіки обмежує можливості держави у фінансуванні розгалужених соціальних програм. Зростання міжнародної мобільності капіталу створює ситуацію, коли надмірно високі податки та соціальні витрати спонукають бізнес переносити виробництво або інвестиції до інших країн з кращими умовами. Уряди, щоб запобігти відтоку капіталу та підтримати конкурентоспроможність економіки, часто змушені скорочувати соціальні видатки, реформувати системи соціального забезпечення, підвищувати роль приватного сектора. Наприклад, у 1990-х роках багато європейських країн провели пенсійні реформи, скоротили допомогу з безробіття та посилили адресність соціальної допомоги, відповідаючи на бюджетні обмеження і вимоги

глобального ринку. Таким чином, глобалізація опосередковано впливає на добробут населення, змінюючи пріоритети державної політики. Як зазначає Дж. О'Коннор, саме глобалізація змушує розвинені держави іти на непопулярні заходи економії – зокрема, на скорочення соціальних програм – з метою збереження фінансової стабільності [31, с.484].

Варто зауважити, що вплив глобалізації на соціальну сферу має не лише негативний вимір. Існує точка зору, що інтеграція у світове співтовариство, навпаки, стимулює держави до підвищення соціальних стандартів. Держави, які активно залучені до міжнародних організацій та угод, більш чутливо реагують на питання прав людини, соціальної справедливості, рівності можливостей [31, с.484]. Багато вчених відзначають, що глобалізація може сприяти розширенню соціального забезпечення, оскільки репутаційні та політичні ризики спонукають уряди демонструвати прогресивну соціальну політику. Прикладом є вплив Європейського Союзу: країни-кандидати (у тому числі Україна) змушені імплементувати європейські стандарти у сфері праці, соціального захисту, рівності прав, що покращує становище їх громадян. У самому ЄС поступово формується єдиний європейський простір соціальних прав людини з високими стандартами їх захисту. Таким чином, глобалізація може виступати чинником не тільки ринкової дерегуляції, а й соціальної прогресивності – все залежить від політичної волі держави і характеру міжнародних зобов'язань, які вона на себе бере.

Для сучасної України питання соціальної функції держави в глобалізованому світі є надзвичайно актуальним. Конституція України декларує Україну як соціальну правову державу, де людина, її життя і здоров'я, честь і гідність визнаються найвищою цінністю. Це зобов'язує державу підтримувати належний рівень соціального забезпечення. Однак обмежені економічні ресурси, що ще більше ускладнилися внаслідок глобальних економічних криз і воєнних дій, ставлять під загрозу реалізацію соціальних прав. Умови глобальної конкуренції вимагають від України проведення складних реформ – зокрема, у сфері пенсійного забезпечення, медицини, освіти – аби зробити їх стійкими та

ефективними. Тут важливо враховувати міжнародний досвід і стандарти, адаптуючи їх до національних особливостей.

Підсумовуючи, соціальний вимір глобалізації виявляється у двох основних аспектах: економічному тиску, що змушує держави оптимізувати соціальні витрати, та нормативно-ціннісному впливі, який спонукає до підвищення стандартів прав людини і добробуту. Сучасна соціальна держава повинна знайти баланс між конкурентоспроможністю економіки і підтримкою соціальної справедливості. Як справедливо зазначено у науковій літературі, соціальна держава сьогодні – це не лише «захисна сітка» для вразливих, а комплексна система, що прагне забезпечити рівність можливостей для всіх членів суспільства, взаємодіючи з принципами демократії та верховенства права [14, с.171]. Отже, глобалізація змушує переосмислити підходи до соціальної політики, але не скасовує самої ідеї соціальної державності, яка лишається фундаментальною цінністю сучасного світу.

Для України, як і для багатьох інших постсоціалістичних держав, вплив глобалізації має свою специфіку, зумовлену історичними та сучасними умовами розвитку. Процеси глобалізації особливо гостро співпали в часі з переломним етапом становлення української державності на початку 1990-х років. Молода держава увійшла у світову систему з перехідною економікою, незміцнілими інституціями та вразливим суверенітетом. З одного боку, це відкривало можливості – інтеграція в міжнародні ринки, залучення інвестицій, запозичення передового досвіду державного управління. З іншого – глобальні виклики поставили Україну перед серйозними випробуваннями в момент, коли її внутрішній потенціал лише формувався.

Україна від початку незалежності стала частиною глобальної економіки, інтегрувавшись у світову торгівлю та фінансові потоки. Як держава з трансформаційною економікою, вона потребувала значних зовнішніх інвестицій для структурних змін та технологічного оновлення [28, с.1]. Глобалізація сприяла залученню в країну іноземного капіталу, розвитку експортних галузей (металургія, агросектор тощо) та включенню України у міжнародний поділ

праці. Водночас висока відкритість економіки зробила її залежною від світової кон'юнктури: фінансові кризи 1998 та 2008 років, спад світових цін на ключові експортні товари боляче вдарили по економічній ситуації в країні. Останні глобальні тенденції, зокрема цифровізація міжнародної торгівлі, також відбиваються на Україні – розвиваються ІТ-сектор, електронна комерція, що дає країні шанс вписатися у нову цифрову економіку[29, с.2]. Разом з тим, низька конкурентоспроможність багатьох українських виробництв призвела до того, що зі зняттям торговельних бар'єрів частина галузей опинилася під тиском імпоротної продукції. Особливо це відчутно після вступу України до СОТ та набуття чинності Угоди про асоціацію з ЄС – вітчизняні виробники змушені конкурувати з європейськими, що потребує від них модернізації.

Глобалізація принесла Україні не лише економічні зміни, а й значні соціальні зрушення. Відкритість кордонів і поява нових можливостей за кордоном стимулювали потужні міграційні процеси. Ще до початку війни 2022 року сотні тисяч українців щорічно виїжджали на роботу чи навчання за кордон (переважно до країн ЄС), що з одного боку зменшувало напругу на внутрішньому ринку праці і приносило валютні надходження (через грошові перекази), а з іншого – призводило до «витоку мізків» та робочої сили. Нинішня війна різко загострила проблему: мільйони громадян вимушено стали біженцями або трудовими мігрантами. За оцінками, серед найсерйозніших наслідків глобалізаційного впливу на економіку України у воєнний період – масова трудова міграція, зниження конкурентоспроможності української продукції і заміщення окремих галузей імпортом [28, с.3-4]. Втрата працездатного населення і внутрішньо переміщені особи створюють додаткове навантаження на систему соціального захисту. Таким чином, інтегрованість України у світові міграційні та трудові процеси має двоїстий ефект: з одного боку, люди знаходять кращі можливості за кордоном, з іншого – країна стикається з демографічними викликами та дефіцитом кадрів у перспективних галузях.

Політико-правовий вимір та безпека. Геополітичне положення України визначило специфіку її відповіді на глобалізаційні виклики. Прагнучи

закріпитися як суверенний гравець у глобальному просторі, Україна обрала курс на європейську та євроатлантичну інтеграцію. Набуття статусу країни-кандидата в ЄС у 2022 році стало знаковою подією, яку дослідники трактують як «початкову трансформацію України в глобалізованому світі [29, с.2]. Цей крок символізує включення України до спільного простору демократії та ринкової економіки, де діють спільні наднаціональні правила. Водночас війна, розв'язана росією, продемонструвала і зворотний бік глобальної взаємозалежності: агресія однієї держави проти іншої спричинила глобальні наслідки – від дестабілізації світових продовольчих і енергетичних ринків до перегляду системи міжнародної безпеки. Для самої України війна стала екстремальним тестом на стійкість національної державності в умовах глобальних викликів. З одного боку, Україна отримала безпрецедентну підтримку світової спільноти (економічну, військову, гуманітарну), що стало можливим саме завдяки тісним глобальним зв'язкам і солідарності демократичних країн. З іншого – вона зазнала прямого посягання на свій суверенітет і територіальну цілісність, причому агресор використовує і глобальні інструменти – інформаційну війну, пропаганду, кібератаки – для досягнення своїх цілей. Цей трагічний досвід став уроком для всього світу, показавши, що ера глобалізації не гарантує відсутності воєн, але водночас дозволяє мобілізувати глобальну відповідь на агресію.

Загалом вплив глобалізації на Україну проявляється у прискореному включенні країни до світових економічних, політичних та соціокультурних процесів. Україна стикається з типовими для всіх країн викликами глобалізації (конкуренція, нерівність, міграція), але в умовах війни та трансформацій ці виклики у неї особливо масштабні. Важливо, що швидкість глобалізаційних процесів в Україні є високою, тобто зміни, на які іншим державам потрібні десятиліття, тут відбуваються за значно коротший період. Це створює як ризики (недостатня адаптованість суспільства, інституційна слабкість), так і унікальні можливості для «стрибкоподібного» розвитку за рахунок впровадження найкращих світових практик. Вектор євроінтеграції, цифровізація економіки, участь у глобальних ініціативах щодо клімату, безпеки, розвитку – все це ознаки

того, що Україна прагне не залишитися осторонь глобального світу, а стати його активною і повноправною частиною.

Глобалізація як всеосяжний цивілізаційний процес кардинально змінила середовище, в якому функціонує сучасна держава. Вона впливає на сутність державних процесів на всіх рівнях – від економіки до політики, від права до соціальної сфери. По-перше, глобалізація стимулювала інтернаціоналізацію економічного життя, що відкриває нові перспективи розвитку, але й підпорядковує національні економіки законам світового ринку. По-друге, у політичному вимірі вона кинула виклик традиційному державному суверенітету, змусивши держави ділитися владними повноваженнями і брати участь у мережах глобального урядування, водночас піднімаючи планку вимог до ефективності та прозорості державного управління [30, с.5]. По-третє, у правовій сфері глобалізація привела до зближення правових систем, універсалізації прав людини та появи наднаціональних норм, що обмежують свавілля держав і сприяють формуванню загальносвітових стандартів справедливості. По-четверте, соціальні наслідки глобалізації двоїсті: з одного боку, тиск конкуренції та фінансів спонукає до скорочення соціальних витрат, а з іншого – міжнародні зобов'язання і цінності сприяють підвищенню уваги до соціальних прав та потреб людини.

Для України вплив глобалізації виявився особливо складним і водночас доленосним. Потрапивши у світові процеси в момент народження своєї незалежної державності, Україна була змушена прискорено адаптуватися до нових реалій. Сьогодні вона продовжує балансувати між інтеграцією у глобальний простір (економічний і політико-правовий) та захистом національних інтересів і ідентичності. Глобалізація створила для України можливості – доступ до ринків, технологій, міжнародної підтримки – але й оголила її вразливі місця, особливо в умовах воєнної загрози.

Загальний висновок полягає в тому, що глобалізація не знищує національну державу, але змінює умови її існування і змушує трансформуватися. Національна держава залишається ключовим елементом світового порядку,

проте її суверенітет вже не є абсолютним, економіка – не автономною, а соціальна політика – суто внутрішньою справою. У сучасних умовах ефективна держава – це та, яка здатна впоратися з глобальними викликами, використати переваги відкритого світу для розвитку суспільства і водночас зберегти свій конституційний лад, суверенні повноваження та забезпечити гідне життя громадян. Як наголошують дослідники, глобалізація ставить перед державою беззаперечний виклик її суверенітету та функціям [27, с.84], але національна держава за будь-яких умов не зникає – вона лише змінюється, пристосовуючись до нової глобальної реальності. Завдання України та інших держав – знайти оптимальні шляхи такої трансформації, аби мінімізувати ризики і максимально реалізувати потенціал глобалізованого світу для добробуту і прогресу.

2. 2. Виклики та загрози для соціальної держави в умовах глобалізації

Глобалізація суттєво змінила умови функціонування соціальної (тобто «welfare») держави в сучасному світі. Якщо у XX столітті національні держави вибудовували системи соціального захисту переважно у власних межах, то на початку XXI століття цей феномен проявляється в принципово інших умовах. Зростання глобалізаційних процесів призвело до трансформації механізмів взаємодії різних рівнів правопорядку – міжнародного, наднаціонального та національного. З одного боку, соціальна держава продовжує спиратися на пріоритет суверенної юрисдикції держави, яка здійснює активну соціальну політику; з іншого – її базові цінності втілюються на наднаціональному рівні у вигляді спільних норм і принципів (приміром, європейські стандарти прав людини. Як зазначає А.Ю. Бадида, глобалізація – це один із ключових чинників, що впливають на переосмислення сутності соціальної держави, і водночас формується «глобальна правова інфраструктура» для захисту її цінностей [14, с. 4]. Отже, постає потреба проаналізувати, з якими викликами та загрозами зіштовхується соціальна держава під впливом глобалізації.

Економічні виклики глобалізації. Однією з головних загроз для соціальної держави є глобалізація економіки, яка підсилює конкуренцію і обмежує можливості держав впливати на власний економічний розвиток. Лібералізація світових ринків та мобільність капіталу стимулюють так звану «гонку на випередження» у зниженні соціальних стандартів: держави змушені конкурувати за інвестиції, знижуючи податки і витрати на соціальні програми. Це може призводити до зменшення соціальних гарантій та втрати контролю держави над економікою, що загрожує стабільності суспільства [32, с.196]. Як підкреслюють дослідники, глобалізація ставить під сумнів ефективність та адаптивність національних систем соціального захисту до нових викликів – зокрема, у сфері пенсійного забезпечення, охорони здоров'я та надання соціальних послуг [33, с. 416].

Соціальна нерівність і бідність. Глобалізація, надаючи імпульс економічному зростанню і доступу до нових технологій, водночас супроводжується поглибленням нерівності як між країнами, так і всередині них [33, с.418]. П. Єщенко зазначає, що сучасна глобалізація стала не лише об'єктивним процесом посилення взаємодії між державами, а й своєрідним ідейним концептом, який не сприяє зменшенню соціальної нерівності, ліквідації бідності чи підвищенню рівня людської безпеки [32, с.196]. Іншими словами, плоди глобального економічного розвитку розподіляються вкрай нерівномірно. Деякі регіони і соціальні групи виграють від доступу до світових ринків і інвестицій, тоді як інші залишаються на узбіччі прогресу. Це ставить перед соціальною державою подвійний виклик: з одного боку, необхідно підтримувати конкурентоспроможність економіки в глобальному середовищі, з іншого – посилювати внутрішню солідарність і згуртованість, аби пом'якшити соціальну поляризацію.

Зростання розриву між багатими та бідними країнами може породжувати відчуття несправедливості та напругу у світовому масштабі. За оцінками експертів, глобальне суспільство формується як нова форма соціальної організації, в якій, втім, зберігається ризик посилення влади привілейованих груп

над уразливими верствами. Американський соціолог Елвін Тоффлер ще на початку глобалізаційної ери застерігав, що третя хвиля постіндустріальної цивілізації може призвести до ситуації, коли «світ опиниться в руках транснаціональних корпорацій та техно-революціонерів, а держава-нація втратить свій суверенітет» [34, с.53]. І хоча такі крайні сценарії поки що не повністю реалізувалися, загроза перерозподілу сили і ресурсів на користь наднаціональних корпорацій є відчутною. Великі глобальні компанії, виходячи з-під контролю окремих держав, здатні впливати на ринки праці, податкову політику і навіть політичні рішення. Це підриває можливості національної соціальної держави самостійно забезпечувати справедливий перерозподіл доходів і соціальний захист громадян.

Політичні та інституційні загрози. Розвиток глобального ринку і діяльність транснаціональних акторів ставлять під питання традиційну роль держави-нації. Деякі дослідники говорять про «кризу соціальної держави» на глобальному і національному рівнях. Зокрема, Д. Сковронський вважає, що в умовах глобалізації посилюються суперечності між соціальною державою і громадянським суспільством, що і породжує цю кризу. Втім, науковець зауважує: досягнувши належного балансу між основними соціальними і політичними силами в суспільстві, ці суперечності можливо згладити [33, с.419]. Тобто, рецептом проти кризи має стати новий суспільний консенсус щодо ролі держави і ринку: необхідно узгодити інтереси бізнесу, державних інституцій та громади, аби зберегти ідеали соціальної держави в умовах відкритої глобальної економіки.

Глобалізація також змінює характер державного суверенітету. Частина функцій держави поступово переходить до наднаціональних об'єднань (напр., Європейський Союз), міжнародних організацій та глобальних ринкових регуляторів. Національна держава вже не є єдиним центром ухвалення рішень у соціально-економічній сфері. Це обмежує її можливості впроваджувати унікальну соціальну політику, адаптовану під власні пріоритети. Як зазначає В.О. Савич, глобалізація постає не лише як об'єктивний процес, але і як

ідеологічний концепт, що визначає межі соціальної безпеки в сучасному світі [32, с.196]. Держава більше не може ізольовано гарантувати добробут своїх громадян без огляду на зовнішні чинники. Більше того, соціальна політика набуває рис наднаціонального та транснаціонального характеру, вимагаючи перегляду ролі кожної держави у розв'язанні соціальних проблем. О.В. Гаращук звертає увагу, що в умовах глобалізації традиційні соціальні зобов'язання держави мають доповнюватися новими підходами – адресністю, селективністю, міжнародною координацією – щоб ефективно протидіяти сучасним соціальним загрозам [32, с.196]. Таким чином, інститути соціальної держави мусять еволюціонувати: від суто національних програм – до механізмів співпраці і взаємодопомоги на глобальному рівні.

Демографічні зміни, міграція та глобальні кризи. Серед глобальних тенденцій, що кинули нові виклики соціальній державі, особливе місце посідають демографічні та соціокультурні зрушення. У багатьох розвинених країнах спостерігається старіння населення, що створює зростаюче навантаження на пенсійні фонди та систему охорони здоров'я. Якщо раніше ці проблеми розглядалися як внутрішні питання окремих держав, то нині вони стали спільним клопотом світової спільноти. Організація Об'єднаних Націй та інші міжнародні інституції виробляють загальні підходи до активного довголіття, реформування пенсійних систем, обміну кращими практиками у сфері соціального захисту літніх людей [33, с. 419]. Глобалізація знань і комунікацій сприяє поширенню таких практик, але водночас конкуренція за трудові ресурси між країнами посилюється. Молодше працездатне населення схильне мігрувати туди, де вищі заробітки і кращі умови, що може послаблювати демографічну основу соціальної держави в країнах, звідки відбувається відтік кадрів.

Міграція населення в епоху глобалізації досягла безпрецедентних масштабів. Мільйони людей пересуваються у пошуках кращої роботи, безпеки або умов життя. Це створює подвійний виклик для соціальної держави. З одного боку, імміграція може частково вирішити проблему старіння нації, залучивши

молодшу робочу силу. З іншого – масова міграція може породжувати соціальну напругу у суспільстві через конфлікти між культурами та конкуренцію за ресурси [33, с. 416]. Система соціального забезпечення змушена обслуговувати більш різноманітне населення, інтегрувати мігрантів, надавати їм доступ до освіти, медицини, соціальних виплат – і все це без шкоди для корінного населення. Уряді країн (наприклад, у Західній Європі) імміграція спричинила політичні дебати щодо меж щедрості соціальної держави: чи повинні соціальні блага однаково поширюватися на новоприбулих, чи необхідні обмеження? Глобальний характер міграційних процесів вимагає координації політики: укладення міжнародних угод про взаємне визнання соціальних прав трудових мігрантів, спільних заходів проти нелегальної міграції тощо. Для соціальної держави це означає потребу гнучкості і додаткових ресурсів, аби підтримувати соціальну згуртованість в умовах мобільного світу.

Глобальні кризи (пандемії, війни, кліматичні зміни). Останні десятиліття показали, що такі планетарні виклики, як пандемія COVID-19 чи великомасштабні конфлікти, прямо впливають на спроможність соціальної держави виконувати свої функції. Пандемія COVID-19 стала випробуванням для систем охорони здоров'я і соціального захисту всіх країн. Вона висвітлила, наскільки тісно пов'язані між собою держави: вірус поширився планетою блискавично, а економічні та соціальні наслідки (локдауни, безробіття, навантаження на медицину) відчули усі. Глобалізація фактично сприяла швидкому поширенню кризи у сфері охорони здоров'я, що погіршило доступ до медичних послуг і виснажило ресурси, призначені для найбільш уразливих верств. Уряди мусили терміново вживати заходів – запроваджувати соціальну підтримку (прямі виплати громадянам, допомогу по безробіттю, дотації бізнесу), посилювати системи охорони здоров'я. Такі надзвичайні ситуації підкреслюють потребу у надійних механізмах соціального захисту, які спрацьовують швидко і ефективно в умовах кризи [33, с.416]. Пандемія навчила, що система соціальної держави має бути більш гнучкою та проактивною, а міжнародне співробітництво

– невід’ємною частиною вирішення подібних проблем (обмін вакцинами, координація карантинних заходів тощо).

Не менш вагомим викликом стали глобальні екологічні проблеми. Зміна клімату, деградація довкілля, стихійні лиха – усе це має глибокі соціальні наслідки. Екстремальні погодні явища та екологічні катастрофи призводять до втрати житла і засобів до існування у десятків мільйонів людей, породжують нові хвилі так званих «кліматичних біженців». Вже сьогодні спостерігаються конфлікти за обмежені ресурси – воду, родючі землі – на фоні кліматичних змін. Для соціальної держави це означає нові витрати на подолання наслідків стихійних лих, допомогу переселенцям, підтримку регіонів, що постраждали від посух, повеней чи інших катаклізмів [33, с.416]. На думку експертів, у найближчі десятиліття вплив кліматичних змін лише посилюватиметься, тож система соціального забезпечення повинна адаптуватися, щоб підтримувати тих, хто постраждав від цих змін [33, с.417]. Це вимагає переходу до стійких моделей розвитку: превентивних заходів, страхових механізмів, створення резервних фондів на випадок надзвичайних ситуацій тощо, а також глобальної солідарності – допомоги біднішим країнам у подоланні екологічних викликів.

Окремо слід згадати про виклики безпеки та війни, які у глобалізованому світі теж мають міжнародний резонанс. Збройні конфлікти і терористичні загрози не знають кордонів: вони спричиняють міграційні кризи, руйнування економік, гуманітарні катастрофи, які відгукуються далеко за межами однієї країни. Прикладом є війна в Україні, яка не лише створила мільйони біженців і внутрішньо переміщених осіб, але й вплинула на продовольчу та енергетичну безпеку інших держав. Для соціальної держави війна – це подвійний удар: необхідність підтримувати власне населення (військових, постраждалих, сім’ї загиблих) і долати ширші наслідки (економічні потрясіння, інтеграція біженців). Умови війни висвітлюють роль держави як гаранта базової соціальної безпеки людини. Водночас міжнародна спільнота все більше усвідомлює спільну відповідальність: через механізми ООН, гуманітарну допомогу, програми відбудови, що підтримують принципи соціальної держави на глобальному рівні.

Ідеологічні зміни та криза довіри. Поряд з конкретними економічними чи демографічними викликами, глобалізація несе і зміни ідейно-світоглядного характеру, які впливають на соціальну державу. Протягом останніх десятиліть у світі домінували неоліберальні підходи – пріоритет ринку, приватної ініціативи, мінімізація ролі держави. Ця ідеологія певною мірою суперечить філософії соціальної держави, що передбачає активне втручання держави для перерозподілу благ і забезпечення рівності можливостей. Ідеологія лібералізму історично відстоює обмеження ролі держави та максимізацію економічної свободи. В «чистому» вигляді класичний економічний лібералізм сьогодні майже не існує, проте його вплив проявляється у різних модифікаціях (неолібералізм, консервативний лібералізм тощо) [35, с.96]. Для соціальної держави поширення таких ідей означає постійний тиск на скорочення видатків, дерегуляцію ринку праці, приватизацію соціальних послуг. З одного боку, ліберальні реформи можуть підвищувати ефективність економіки; з іншого – без достатніх компенсаторів вони підважують сам фундамент соціальної державності.

У багатьох країнах спостерігається криза довіри до соціальної моделі: частина громадян починає сумніватися, чи справді держава здатна забезпечити їм добробут в нових умовах. Цим користуються популістські сили, які звинувачують глобалізацію і істеблішмент у погіршенні життя середнього класу. Виникає ризик політичної поляризації: «соціальний контракт» між державою і суспільством може бути підірвано, якщо держава не знайде нових підходів до гарантування соціальної справедливості. Як зазначають українські політологи В. Бебик та В. Куйбіда, базова роль ідеологій полягає, зокрема, в інтегративній та амортизаційній функціях – узгодженні суспільних інтересів і пом'якшенні соціальної напруженості [35, с.93]. Якщо домінуюча ідеологія (неолібералізм) не справляється з цими функціями, зростає соціальне напруження та запит на альтернативні ідеї розвитку (скажімо, повернення до більш соціально орієнтованої політики, «новий кейнсіанізм», соціал-ліберальні моделі тощо).

Отже, глобалізація породжує цілу низку викликів – економічних, соціальних, політичних, демографічних та ідеологічних – які комплексно випробовують життєздатність соціальної держави. Ці виклики тісно пов'язані між собою і діють одночасно, що ускладнює реагування на них. Проте аналіз показує, що соціальна держава не є пасивною жертвою глобалізації: вона може адаптуватися і шукає нові форми та інструменти для виконання своїх функцій у глобальному середовищі.

Соціальна держава в умовах глобалізації стикається з безпрецедентними загрозами, які впливають на всі аспекти її діяльності – від економічної спроможності забезпечувати перерозподіл доходів до суспільної довіри та солідарності. Головні виклики можна звести до кількох взаємопов'язаних груп. По-перше, економічна глобалізація підриває автономію національної соціальної політики, посилюючи конкуренцію і нерівність. По-друге, глобальні соціальні проблеми (бідність, нерівність, демографічний дисбаланс, міграція) виходять за межі однієї держави, вимагаючи колективних рішень і навантажуючи національні системи соціального захисту. По-третє, глобальні кризи – фінансові, епідеміологічні, кліматичні та геополітичні – стали регулярним явищем, що випробовує міцність соціальної інфраструктури та потребує готовності до надзвичайних ситуацій [33, с.416]. По-четверте, зміна ідеологічних парадигм та поява наднаціональних центрів впливу кидають виклик самій концепції соціальної держави, змушуючи її переглядати традиційні підходи.

Втім, глобалізацію не слід розглядати лише як негативний фактор. Вона відкриває і нові можливості для соціальної держави: обмін найкращими практиками, залучення міжнародної допомоги, розвиток глобальних норм (наприклад, Цілей сталого розвитку ООН, які включають подолання бідності та нерівності. Спільні цінності соціальної держави поступово закріплюються в міжнародному праві та діяльності наддержавних інституцій, що створює додаткові гарантії соціальних прав людини поза межами окремих держав. Таким чином, глобалізація одночасно і ставить під удар соціальну державу, і стимулює її до розвитку та кооперації.

Для збереження принципів соціальної держави у глобальному середовищі необхідна адаптація і реформування: впровадження комплексних стратегій, спрямованих на зменшення нерівності, розумне регулювання ринків, інвестування в людський капітал, а також розвиток міжнародної солідарності у вирішенні спільних проблем. Соціальна держава майбутнього – це, ймовірно, держава «відкрита», здатна співпрацювати з іншими в ім'я соціальної безпеки, але водночас достатньо сильна, щоб всередині країни захищати гідність кожної людини. Як влучно зауважив Д. Сковронський, знайти баланс між основними соціальними і політичними силами – значить подолати нинішні суперечності і кризові явища соціальної держави навіть у глобалізованому світі. Отже, виклики глобалізації – серйозні, але не фатальні: за умови належної реакції та оновлення інститутів соціальна держава може не лише вистояти, але й продовжити розвиток, зберігаючи свій гуманістичний зміст у нову епоху.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

3.1. Шляхи адаптації соціальної держави до глобалізаційних викликів

Глобалізація сучасного світу ставить нові комплексні виклики перед державами, особливо в частині виконання ними соціальної функції. Поняття «соціальна держава» означає державу, в якій публічна влада разом із громадянським суспільством бере на себе відповідальність за добробут кожного громадянина, перерозподіляючи доходи для реалізації соціальних програм і гарантування гідного рівня життя для всіх.

Досягнутий рівень глобалізації справляє суттєвий вплив на розвиток держав та їхні функції. Як підкреслює М. Хаустова, сучасні глобальні процеси істотно впливають на «хід політичних та правових процесів у країні, у тому числі й на розвиток держави, механізм держави, її форму, тип, внутрішні та зовнішні функції, суверенітет» [25, с.30]. Глобалізаційні та кризові виклики особливо гостро постали перед Україною, збігшись у часі з переломним етапом становлення національної державності [25, с.30]. Тому питання адаптації соціальної держави до нових глобальних умов набуває для України та інших країн особливого значення. Міжнародна спільнота також усвідомлює цю проблему: ще у Декларації тисячоліття ООН (2000) було проголошено головним завданням забезпечити, щоби глобалізація стала позитивним чинником для всіх народів світу, наголошуючи на тому, що її блага і витрати розподіляються нині вкрай нерівномірно [14, с.45]. Відтак, необхідний аналіз ключових викликів, які несе глобалізація для соціальної (суспільної) ролі держави, та вироблення шляхів адаптації соціальної держави – як в Україні, так і в інших країнах – до цих викликів. У цьому підрозділі розглянуто глобалізаційні виклики і загрози для соціальної держави та окреслено основні інституційні, правові механізми й

політичні стратегії, за допомогою яких держава може адаптуватися до умов глобалізованого світу.

Виклики глобалізації для соціальної держави. Глобалізація — це багатоаспектний процес світової інтеграції, що має суперечливий вплив на національні суспільства. З одного боку, глобалізація відкриває нові можливості для економічного зростання, доступу до технологій, інформації та ринків. З іншого боку, вона загострює конкуренцію і може посилювати нерівність, ставлячи під загрозу традиційні механізми соціального захисту. За даними дослідників, «глобалізація вивільнює економічні сили, які поглиблюють нерівність у сфері зайнятості, продуктивності праці, матеріального добробуту та ін.». Серед негативних наслідків глобалізації також називають домінування економічно розвинених країн у світовій економіці та «пригнічення розвитку окремих галузей національної економіки» менш розвинених держав. Нерівномірність розподілу вигод глобалізації призводить до того, що багаті країни і регіони отримують більшу частку прибутків, тоді як бідні країни відстають, посилюється поляризація доходів [36, с.199]. Це створює загрозу зростання соціально-економічної нерівності як між країнами, так і всередині них, підриваючи фундаментальні засади соціальної справедливості, на яких ґрунтується концепція соціальної держави.

Глобалізація ставить перед національними державами й інші виклики. Зокрема, зростає конкуренція між світовими центрами сили, нерідко з порушенням норм міжнародного права та застосуванням силового тиску. Поглиблюється криза міжнародної системи безпеки, послаблюється роль міжнародних інститутів-«гарантів» стабільності. Для України ці тенденції означають посилення зовнішнього тиску та загрозу втрати частини суверенітету. Серед викликів для України дослідники відзначають також демографічну кризу (пов'язану з міграційними процесами), транснаціональну злочинність (тероризм, наркобізнес, «відтік мізків»), екологічні проблеми (кліматичні зміни, дефіцит ресурсів), а також конфлікт між уніфікаційними глобальними тенденціями і збереженням національно-культурної ідентичності. У результаті глобалізація

несе для України як позитиви, так і загрози. До позитивів можна віднести швидку інтеграцію у світовий інформаційний простір, ширші можливості співпраці та партнерства з різними країнами, свободу пересування громадян, доступ до освіти і роботи за кордоном. Натомість серед негативів – «посилення економічної, політичної і культурної залежності від наддержав, поступова втрата національно-культурної ідентичності і навіть національного суверенітету внаслідок добровільного делегування деяких державних функцій таким міжнародним об'єднанням, як ООН, Євросоюз, ОБСЄ, СНД» [36, с.86]. Таким чином, глобалізація ставить під питання здатність національної держави самотійно забезпечувати соціальні гарантії та безпеку своїх громадян.

Зниження ролі національної держави та проблема суверенітету. Одним із головних викликів глобалізації для соціальної держави є перерозподіл повноважень від національного рівня до наднаціонального. Глобальні ринки, транснаціональні корпорації та міжнародні організації дедалі більше впливають на внутрішні процеси держав, обмежуючи їх можливості повного контролю над економікою і соціальною сферою. О. Євтушенко та Ю. Горенко зауважують, що глобалізація як суто ліберально-ринкова і демократична модель «змінює загальноприйняте бачення державного суверенітету», формує нові структури системи глобального управління, а «розвиток глобальної демократії стає об'єктивним процесом зближення політичних систем країн світу, формування спільних стандартів і підходів до вирішення загальноцивілізаційних проблем» [26, с.216]. Внаслідок цього позиції національних держав послаблюються: вони змушені передавати дедалі більшу частину своїх функцій міждержавним та міжнародним об'єднанням, що розмиває традиційне поняття суверенітету. У таких умовах актуальним залишається питання збереження суверенітету держави як гаранта її незалежності та здатності захищати інтереси своїх громадян. Вчені відзначають, що процеси глобалізації виявляють неспроможність окремих держав повною мірою захистити власні інтереси і населення [26, 218]. Для України, як і для інших країн, які інтегруються у світову спільноту, це означає необхідність шукати баланс: з одного боку, брати участь у

міжнародній співпраці і користуватися перевагами глобальної взаємозалежності, з іншого – не допустити втрати контролю над стратегічно важливими сферами. Так, дослідники справедливо зауважують, що українське суспільство повинно використати глобальну взаємозалежність для отримання конкурентних переваг і прогресу, водночас убезпечуючи національні інтереси [36, с.95]. Політичним курсом, який дозволяє поєднати ці завдання, стала для України євроінтеграція – поступове входження до спільного європейського правового та соціально-економічного простору, що дає змогу модернізувати національне законодавство і інститути за міжнародними стандартами.

Шляхи адаптації соціальної держави. Адаптація соціальної держави до глобалізаційних викликів передбачає реалізацію комплексу стратегій – економічних, соціально-політичних, правових – спрямованих на зменшення негативних впливів глобалізації та використання її потенціалу для розвитку. Першочерговим завданням є підвищення конкурентоспроможності національної економіки, без чого державі важко підтримувати соціальні програми в умовах відкритих ринків. Досвід показує, що країни, які впроваджують структурні реформи, спроможні більш успішно інтегруватися у світову економіку. Зокрема, для України «важливою метою має стати стимулювання структурних реформ усередині країни, спрямованих на забезпечення конкурентоспроможності у відкритому ринковому середовищі». Це включає модернізацію виробництва, розвиток технологічного потенціалу, підтримку національного бізнесу, підвищення продуктивності праці. Успішна економічна адаптація створює ресурсну базу для виконання соціальних зобов'язань держави в умовах глобальної конкуренції.

Другим ключовим напрямом адаптації є реформування та зміцнення системи соціального захисту відповідно до нових реалій. Швидкі зміни на глобальному ринку праці (аутсорсинг, автоматизація, вплив штучного інтелекту) вимагають від держав гнучкішої політики зайнятості і соціального забезпечення. Глобалізація призводить до появи нових ризиків – нестабільності зайнятості, потреби у постійному підвищенні кваліфікації, міграції робочої сили – що

ставлять під сумнів ефективність традиційних моделей соціального захисту [33, с.416]. За таких умов соціальна держава має адаптувати свої інститути: запроваджувати програми перенавчання і підтримки працівників, що втратили роботу через структурні зміни; створювати стимули для бізнесу інвестувати в розвиток людського капіталу; гарантувати базові соціальні стандарти для найбільш уразливих верств населення незалежно від ринкових коливань. Як зазначають українські дослідники, соціальний захист відіграє ключову роль у звільненні людей від страху бідності та дозволяє їм адаптувати свої навички до мінливого економічного середовища. Надійна система соціального захисту не лише пом'якшує соціальні наслідки глобальної нестабільності, а й сприяє економічному зростанню: «послідовне зростання продуктивної діяльності вивільняє раніше невикористаний потенціал і тим самим сприяє підвищенню продуктивності праці. Інвестування у соціальний захист та розвиток людського капіталу розглядається як «безпрограшна інвестиція», що вигідна всьому суспільству [20, с.52].

Важливим аспектом адаптації є інституційно-правові зміни – приведення національної політики і законодавства у відповідність до найкращих міжнародних практик. Європейські країни відповідають на глобальні виклики шляхом тіснішої координації соціальної політики на наднаціональному рівні. В рамках Європейського Союзу сформовано спільні стандарти у сфері праці та соціального захисту: наприклад, стаття 153 Договору про функціонування ЄС передбачає, що Союз підтримує і доповнює діяльність держав-членів щодо поліпшення умов праці, соціального забезпечення і захисту працівників, інтеграції виключених з ринку праці осіб, забезпечення гендерної рівності, боротьби з соціальною ізоляцією тощо [14, с.83]. Ці положення відображають європейську політичну стратегію збереження принципів соціальної держави в умовах глобальної економічної інтеграції. Для України євроінтеграційний курс означає запозичення цього досвіду: імплементацію європейських норм трудового права, соціального діалогу, антидискримінаційного законодавства, стандартів освіти і охорони здоров'я. Зокрема, Угода про асоціацію між

Україною та ЄС містить вимогу поступового наближення та адаптації національного законодавства до *acquis communautaire* ЄС у соціальній сфері [20, с.237]. Виконання цієї вимоги стимулює оновлення української правової бази: прийняття законів про рівні можливості, про соціальні послуги, про реформування системи пенсійного забезпечення відповідно до європейських підходів тощо. Таким чином, гармонізація законодавства виступає механізмом інституційної адаптації соціальної держави: вона дозволяє встановити сучасні стандарти соціальної політики і підвищити ефективність державного управління в цій сфері.

Крім внутрішніх реформ та регіональної інтеграції, адаптація соціальної держави потребує і глобальної координації зусиль. Багато соціальних проблем нині мають транскордонний характер (міграція, боротьба з бідністю, пандемії, зміни клімату впливають на добробут населення по всьому світу). Відтак, держави все більше залучаються до міжнародних ініціатив, спрямованих на вирішення цих проблем. Глобальні рамкові програми на кшталт Цілей сталого розвитку ООН встановлюють орієнтири для національної політики, поєднуючи економічні, соціальні та екологічні пріоритети розвитку. Зокрема, Ціль 8 (гідна праця і економічне зростання) та Ціль 10 (зменшення нерівності) прямо корелюють із завданнями соціальної держави. Участь України та інших країн у досягненні цих цілей стимулює впровадження відповідних стратегій – від скорочення бідності і гендерної нерівності до розширення доступу до освіти й медицини. Як зазначено в дослідженнях, глобалізація може сприяти обміну найкращими практиками у сфері соціального захисту між країнами, впровадженню нових програм підтримки, що враховують сучасні реалії [33, с.419]. Наприклад, запозичення успішного досвіду скандинавських країн у сфері пенсійного забезпечення чи освіти здатне підвищити ефективність національних соціальних політик. Важливо, щоб такий обмін відбувався двосторонньо: не лише перенесення моделей розвинених країн у менш розвинені, але й урахування специфіки та потреб кожного суспільства.

Нарешті, адаптація соціальної держави неможлива без підтримки громадянського суспільства та соціального діалогу. В умовах глобальних змін держава повинна тісно співпрацювати з профспілками, роботодавцями, неурядовими організаціями для вироблення збалансованих рішень. Д. Сковронський зауважує, що в умовах глобалізації посилюються суперечності у відносинах соціальної держави і громадянського суспільства, що може призвести до кризи соціальної державності на глобальному і національному рівнях. Проте досягнення балансу між основними соціальними і політичними силами в суспільстві дозволяє згладити ці суперечності [33, с.419]. Це означає, що урядові стратегії мають бути легітимними і підтриманими більшістю населення. Залучення громадськості до обговорення реформ (пенсійної, медичної, освітньої) підвищує довіру і гарантує врахування потреб різних груп. В європейських державах важливим інструментом є тристоронній соціальний діалог, який допомагає виробити консолідовані рішення щодо оплати праці, соціального страхування, ринку праці тощо [14, с.53]. Для України встановлення ефективного діалогу між владою, бізнесом і громадянами теж є передумовою успішної соціальної політики в глобальному середовищі.

Глобалізація висуває складні випробування перед соціальною державою, проте водночас відкриває можливості для її розвитку та оновлення. Аналіз показує, що серед основних викликів глобалізації – посилення конкуренції й нерівності, розмивання суверенітету національних держав, загроза соціальній стабільності через транснаціональні процеси. Для України ці виклики мають особливу гостроту, враховуючи необхідність одночасно зміцнювати державність і інтегруватися у світовий простір. Втім, соціальна держава не втрачає своєї значущості в глобалізованому світі. Навпаки, потреба у сильних соціальних гарантіях і захисті населення зростає, аби пом'якшити негативні наслідки глобальних потрясінь.

Шляхами адаптації соціальної держави є, передусім, проведення внутрішніх реформ, що підвищують конкурентоспроможність економіки та ефективність соціальної сфери. Держава має інвестувати в людський капітал,

сприяти створенню робочих місць, боротися з нерівністю – тобто активно виконувати свою соціальну роль, але новими методами, пристосованими до глобальних реалій. Іншим напрямом є участь у міжнародній кооперації та інтеграції: запозичення кращих світових практик, дотримання міжнародних соціальних стандартів, співпраця у вирішенні глобальних проблем. У цьому контексті євроінтеграція України виступає важливим механізмом її адаптації, оскільки передбачає модернізацію соціально-правової системи відповідно до високих європейських критеріїв.

Адаптуючись до глобалізації, соціальна держава повинна зберегти свої базові цінності – забезпечення гідного рівня життя, соціальної справедливості, захист вразливих верств – але реалізувати їх у нових формах. Комплексні стратегії розвитку, що поєднують економічне зростання з соціальною відповідальністю, є ключем до того, щоб глобалізація стала не руйнівним, а конструктивним фактором. Таким чином, соціальна держава в умовах глобалізації не відмирає, а трансформується: переймає інновації, співпрацює наднаціонально, зміцнює внутрішні інститути, щоб виконувати своє призначення – служити добробуту людини – на новому етапі світового розвитку. Успішність цієї трансформації визначатиме стабільність і процвітання суспільств у XXI столітті.

3.2. Можливості розвитку соціальної держави в Україні у глобалізованому світі

Поняття соціальної держави означає таку державну модель, у якій держава бере на себе відповідальність за забезпечення гідного рівня життя та соціального захисту всіх громадян, прагнучи досягти соціальної справедливості і згуртованості суспільства. Історично ідея соціальної (або «добробутної») держави виникла ще у XIX ст.: держава має відновлювати соціальну рівність та підвищувати рівень життя бідних верств до рівня заможних, сприяти прогресу

всіх членів суспільства. Як зауважував Лоренц фон Штейн, розвиток однієї особи стає можливим лише за умов розвитку іншої, тож держава мусить забезпечувати гармонізацію рівня життя різних груп. У сучасному розумінні це відображено у принципі, що кожна людина визнається найвищою соціальною цінністю, а відтак метою соціальної держави є гарантування кожному громадянину гідних умов існування та рівних можливостей відповідно до принципів соціальної справедливості і солідарності [6, с.24].

Для України концепція соціальної держави має особливе значення, закріплене на конституційному рівні. Відповідно до ст.1 Конституції, «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава». Однак формальне конституційне положення потребує наповнення реальним змістом через державну політику. Як зазначає Кушніренко [17, с.53], проголошення України соціальною державою означає прийняття на себе зобов'язань перед громадянами щодо забезпечення соціальної справедливості, рівності можливостей та належного захисту слабких верств. Основні принципи соціальної держави – соціальна справедливість, рівність можливостей, надання соціального захисту громадянам – мають стати фундаментом політики України. Законодавча база поступово розвивається у цьому напрямі, проте, як підкреслює Чиркін, досі немає чіткого визначення понять «соціальна держава», «соціальна політика» та відповідних принципів у нормативно-правових актах. Необхідність їхнього законодавчого закріплення зумовлена потребою легітимного розуміння цілей соціальної держави [12, с.276]. Іншими словами, український законодавець і уряд повинні чітко окреслити, які саме зобов'язання бере на себе держава у соціальній сфері та якими шляхами вони реалізуються.

Важливо, що соціальна політика розглядається як практичний механізм втілення концепції соціальної держави. Держава реалізує свої соціальні функції через систему соціального забезпечення, допомоги, страхування, охорони здоров'я, освіти тощо. В українському контексті значну роль відіграють також процеси децентралізації, які останніми роками передали частину повноважень у соціальній сфері на рівень громад. Це означає, що місцеве самоврядування дедалі

більше відповідає за надання соціальних послуг і допомоги населенню. Чиркін зазначає, що посилення соціальних функцій органів місцевого самоврядування здатне наблизити соціальні послуги до громадян і покращити їхню якість [12, с.278]. Водночас успіх такої децентралізації залежить від координації між центральною владою та громадами, належного фінансування і інституційної спроможності на місцях. Отже, українська модель соціальної держави нині перебуває у стані трансформації: з одного боку, визначено конституційні орієнтири та здійснюються реформи (пенсійна, медична, освітня), з іншого – виникають нові виклики, пов'язані з глобальними та внутрішніми процесами.

Сучасний світ характеризується процесами глобалізації – зростанням взаємозалежності економік, мобільності капіталу і робочої сили, поширенням наднаціональних стандартів. Для соціальної держави глобалізація є двосічним явищем: з одного боку, вона створює нові можливості для розвитку (економічне зростання, доступ до міжнародного ринку праці, обмін технологіями), з іншого – породжує виклики стабільності національних систем соціального захисту. Як зазначає Гайдамака, в епоху глобалізації та регіональної інтеграції змінюється роль держави як гаранта соціальної, політичної та макроекономічної стабільності. Держава мусить адаптуватися до нових умов, аби продовжувати виконувати свої соціальні функції – підтримувати найбільш вразливі групи, захищати громадян від бідності, злочинності, забезпечувати стабільність у суспільстві. Відмовлятися від моделі соціальної держави під тиском ринкового глобалізму неприпустимо, адже саме держава лишається гарантом базової безпеки для людей перед обличчям світових економічних коливань і криз [6, с.27].

Одним з проявів глобалізації є посилення конкуренції та вимога підвищувати ефективність витрат. Це ставить перед Україною проблему забезпечити стає фінансування соціальної сфери в умовах обмежених ресурсів та відкритості ринку. Наприклад, відкриття економіки може призводити до міграції працездатного населення за кордон у пошуках вищих заробітків, що зменшує базу платників податків і соціальних внесків усередині країни. Крім

того, глобальні фінансові кризи. безпосередньо впливають на національну економіку і можуть вимагати розширення соціальної допомоги вразливим групам. Дослідники наголошують, що соціальна держава повинна переосмислюватися з урахуванням глобалізаційних тенденцій і нових способів комунікації, які змінюють відносини між владою і суспільством. Зокрема, сучасні інформаційно-комунікаційні технології дозволяють залучати ширше коло громадян до процесу ухвалення рішень у соціальній сфері, роблячи політику більш прозорою і підзвітною громадськості [6, с.28]. Це є шансом для України інтегрувати найкращі практики відкритого врядування, коли соціальна політика формується з урахуванням думки громад та експертного середовища.

Тісно переплетеним з глобалізацією є курс на європейську інтеграцію України. Набуття членства в ЄС визначено стратегічною метою держави, і в соціальній сфері це означає орієнтацію на європейську соціальну модель та стандарти ЄС. Багато європейських країн мають давні традиції соціальної державності, і для України їх досвід є цінним орієнтиром. Зближення з ЄС спонукає до впровадження європейських принципів ефективного врядування в соціальній сфері – таких як солідарність, субсидіарність, взаємодопомога і рівність прав. Зокрема, імплементація норм Європейської соціальної хартії та інших соціальних директив ЄС вимагає від України підвищення соціальних стандартів (мінімальних пенсій, допомог, умов праці) до європейського рівня. Кулі-Іванченко наголошує, що універсальний характер соціальних прав людини, закріплених у міжнародних актах, зобов'язує держави гарантувати своїм громадянам гідний рівень життя відповідно до цих стандартів. Дослідження міжнародних соціальних стандартів показує, що їх інтеграція у національну політику України набуває все більшого значення у зв'язку з курсом на євроінтеграцію [8, с.282]. Зокрема, права на соціальний захист, достатній життєвий рівень, охорону здоров'я та освіту розглядаються крізь призму європейських норм, і українська держава поступово приводить своє законодавство у відповідність до них.

Разом з тим, перспективи розвитку соціальної держави у глобалізованому світі пов'язані і з використанням зарубіжного досвіду та найкращих практик. Тришновський підкреслює важливість врахування іноземного досвіду формування соціальної політики для вдосконалення української моделі. Наприклад, досвід скандинавських країн демонструє ефективність всеосяжних програм соціального забезпечення та активної підтримки зайнятості, а досвід країн Центральної Європи – важливість поєднання ринкових реформ із розбудовою мережі соціального захисту. Використовуючи такі напрацювання, Україна може уникнути поширених помилок і прискорити побудову ефективної соціальної системи [16, с.81]. У глобальному середовищі відбувається і взаємне навчання: Україна бере участь у міжнародних проєктах, обмінах досвідом з питань соціальної політики, що також сприяє розвитку її соціальної державності.

Водночас глобальна конкуренція висуває вимогу підвищувати ефективність і адресність соціальних витрат. Це стимулює Україну переходити від суто патерналістських, пасивних підходів (коли держава просто виплачує допомогу) до активної соціальної політики, що заохочує зайнятість, розвиток людського капіталу і самостійність громадян. Як слушно зазначає Гайдамака, перспективною є модель держави, що «активізує» громадян: у ній по-новому розподіляється відповідальність між державою, суспільством і самим індивідом, зростає роль особистої відповідальності за власний добробут. Завдання такої моделі – активно інвестувати в людину та її потенціал, створювати умови для самореалізації (перш за все через продуктивну працю), а також попереджувати соціальні проблеми, а не лише пом'якшувати їхні наслідки [6, с.27]. Для України цей підхід особливо актуальний у контексті глобальної економіки: лише розвинувши людський капітал, підвищивши конкурентоспроможність робочої сили та стимулюючи продуктивну зайнятість, держава зможе забезпечити стале зростання добробуту своїх громадян у відкритому світі.

Отже, глобалізація та євроінтеграція привносять в український соціальний простір як суттєві виклики, так і нові можливості. Викликами є необхідність збереження соціальних гарантій в умовах економічної відкритості, запобігання

відтоку кадрів, підвищення ефективності соціальних програм. Натомість можливостями є доступ до європейських фондів і програм, запозичення успішного досвіду інших соціальних держав, модернізація законодавства за європейськими стандартами та впровадження інноваційних підходів до соціального захисту. Від здатності України скористатися цими можливостями і водночас протистояти ризикам глобалізації значною мірою залежить перспектива становлення повноцінної соціальної держави.

Російсько-українська війна, що триває з 2014 року і різко ескалувала у 2022 році, стала найбільшим випробуванням для української державності за всю новітню історію – і соціальна сфера не є винятком. Повномасштабна війна спричинила глибоку гуманітарну кризу: мільйони громадян були змушені покинути свої домівки, втратили роботу чи джерела доходу, зросла кількість осіб, що потребують державної підтримки (внутрішньо переміщені особи, безробітні, поранені військовослужбовці, родини загиблих, люди з інвалідністю тощо). У цих умовах роль держави як гаранта мінімальної соціальної стабільності різко зросла. Соціальна держава в Україні була вимушена оперативно реагувати на надзвичайні виклики – запроваджувати нові програми допомоги переселенцям, компенсації для тих, хто втратив житло, розширювати субсидії, підтримувати армію і одночасно захищати найуразливіші категорії населення. Навантаження на бюджет колосально збільшилося через воєнні видатки, що обмежує ресурси для соціальних потреб, але повністю згортати соціальні зобов'язання держава не може, адже це підривало б тил країни. Як зазначає Павельєва [33, с.416], сучасні реалії війни вимагають переосмислення пріоритетів соціальної політики: необхідно гарантувати елементарну соціальну безпеку і підтримку громадян навіть в умовах бойових дій, бо це є чинником національної стійкості.

Війна завдала серйозного удару по економіці України, що відобразилося на рівні бідності. За оцінками міжнародних організацій, значна частина населення опинилася за межею бідності внаслідок втрати доходів і росту цін. В таких умовах функція перерозподілу доходів через державний бюджет виходить

на перший план: податкова і трансферна політика мають пом'якшити соціально-економічний шок. Соціальна держава під час війни проявляється, зокрема, у забезпеченні базових потреб – розгортанні центрів тимчасового розміщення, продовольчих програм, безкоштовної медичної допомоги, виплатах мінімальної грошової підтримки тим, хто втратив все. Український уряд запровадив програми екстреної допомоги внутрішньо переміщеним особам, щомісячні виплати на проживання, активно залучає міжнародну гуманітарну допомогу та гранти від партнерів для фінансування соціальних видатків. Ця міжнародна солідарність допомагає підтримувати соціальну сферу на плаву: фактично, частина функцій соціальної держави (забезпечення населення найнеобхіднішим) зараз фінансується за рахунок зовнішньої допомоги. Водночас це висвітлює структурні проблеми – обмеженість власних ресурсів України на соціальні потреби у кризовий момент і залежність від зовнішньої підтримки [33, с.417].

Разом із тим, війна породжує і нові соціальні завдання, які матимуть довгостроковий ефект. По-перше, це реабілітація та підтримка ветеранів. Держава вже зараз формує систему реабілітаційних послуг для десятків тисяч поранених військових, програми соціальної адаптації ветеранів до мирного життя, забезпечення їх житлом, працевлаштуванням, психологічною допомогою. Цей пласт соціальної політики тільки набирає обертів і потребуватиме значних ресурсів у майбутньому, адже кількість ветеранів щодня зростає. По-друге, відновлення зруйнованої інфраструктури (школи, лікарні, соціальні установи) є передумовою для відновлення нормального функціонування соціальної держави на постраждалих територіях. Війна зруйнувала або пошкодила сотні об'єктів соціальної інфраструктури, і їх відбудова – пріоритет для уряду в повоєнний період. По-третє, війна згуртувала українське суспільство навколо ідеї взаємодопомоги та волонтерства. Громадянське суспільство взяло на себе значну частку соціальних функцій, допомагаючи армії, переселенцям, постраждалим. Це свідчить про високий рівень солідарності і може слугувати основою для розвитку партнерства держави і громадських організацій у соціальній сфері надалі. Іншими словами, соціальний капітал українців зріс, і держава може

інтегрувати ці суспільні ініціативи в свою політику (через механізми соціального замовлення, грантів, залучення НГО до надання соціальних послуг).

Перспектива розвитку соціальної держави після війни значною мірою залежатиме від успішності повоєнної відбудови та економічного відродження. Якщо вдасться відновити економіку, створити нові робочі місця, повернути частину трудових мігрантів додому, то база для фінансування соціальних програм розшириться. Поряд з цим, уже зараз планується перебудувати систему соціального захисту з урахуванням уроків війни. Зокрема, очікується запровадження сучасних підходів до пенсійного забезпечення військових і членів їх сімей, страхування від військових ризиків, розвитку системи накопичувальних пенсій (щоб зменшити навантаження на солідарну систему). Питання соціальної справедливості також стає гострішим – суспільство очікує гідного ставлення до тих, хто найбільше постраждав або найбільше віддав для перемоги. Таким чином, війна, хоч і є трагічним явищем, може стати імпульсом для глибокої трансформації соціальної політики України, її переорієнтації на актуальні потреби населення та побудови більш стійкої і справедливої моделі соціальної держави. Український досвід соціального захисту у війні вже зараз привертає увагу міжнародної спільноти [33, с.418], і в майбутньому може увійти до світових кейсів, як держава підтримує громадян у надзвичайних умовах.

Сучасний етап розвитку України характеризується стрімкою діджиталізацією – впровадженням цифрових технологій у всі сфери життя, включно із державною політикою та адміністративними послугами. Цей процес значно впливає і на соціальну сферу, відкриваючи нові можливості для підвищення ефективності та прозорості соціальної держави. В Україні за останні роки запроваджено низку електронних сервісів та платформ, які спрощують взаємодію громадян з системою соціального захисту. Наприклад, через портал та додаток «Дія» громадяни можуть оформити субсидії, допомогу при народженні дитини, статус безробітного чи переселенця, не відвідуючи особисто установи. Така цифровізація соціальних послуг дозволяє зменшити бюрократію, людський фактор і корупційні ризики, а також охопити допомогою більше

людей, зокрема вразливих або маломобільних, які раніше могли мати труднощі з доступом до держустанов. Крім того, електронний обмін даними між відомствами підвищує адресність виплат – держава краще виявляє тих, хто реально потребує підтримки, і відстежує доходи отримувачів, щоб запобігти зловживанням. Таким чином, діджиталізація виступає інструментом зміцнення спроможності соціальної держави: за ті самі ресурси можна надати якісніший сервіс більшій кількості людей.

Інформаційно-комунікаційні технології також створюють платформу для залучення громадськості до формування соціальної політики. Через електронні петиції, онлайн-обговорення законопроектів, зворотний зв'язок у соцмережах громадяни сьогодні можуть напряму висловлювати свої потреби і вимоги до соціальних програм. Держава, у свою чергу, отримує можливість оперативніше реагувати та коригувати політику згідно з очікуваннями суспільства. Такий двосторонній зв'язок підсилює легітимність соціальної держави, адже рішення приймаються з урахуванням голосу громади. Як я зазначила вище, розширення можливостей участі громадян у прийнятті рішень – одна з умов модернізації соціальної держави у XXI столітті.

Діджиталізація економіки загалом впливає і на ринок праці та систему соціального захисту. Поширення дистанційної роботи, фрилансу, платформеної зайнятості (Uber, Upwork тощо) створює нові форми зайнятості, які часто випадають з традиційної системи соціального страхування. Виникає завдання адаптувати соціально-трудове законодавство до цифрової економіки – забезпечити трудові та соціальні права фрилансерів, самозайнятих ІТ-спеціалістів, працівників гіг-економіки. Розвинені країни вже напрацьовують моделі захисту таких категорій (наприклад, введення мінімальних стандартів оплати праці на платформах, можливість добровільного внеску в фонди соцстраху для самозайнятих). Для України це теж актуально, оскільки ІТ-сектор та цифрові сервіси займають значну частку економіки. Якщо не вирішити цю проблему, в майбутньому може з'явитися великий прошарок населення без належного пенсійного чи медичного страхування через нестандартний характер

зайнятості. Отже, соціальна держава має еволюціонувати, охоплюючи захистом і цифрову робочу силу.

Ще один аспект – використання великих даних та аналітики для прогнозування соціальних потреб. Цифрові системи збору даних дозволяють аналізувати демографічні тенденції, ринок праці, запити на соціальні послуги майже в режимі реального часу. Це допомагає уряду більш точно планувати бюджет соціальних видатків, моделювати наслідки тих чи інших реформ, виявляти проблемні зони (наприклад, регіони з найвищим безробіттям чи домогосподарства з ризиком бідності). На основі даних можна запроваджувати проактивні заходи: скажімо, якщо система бачить, що людина втратила роботу, їй автоматично пропонуватимуться програми перенавчання чи вакансії, ще до того як вона впаде в бідність. Подібні інновації вже тестуються в деяких країнах і можуть бути перейняті Україною.

Варто згадати і про виклики діджиталізації. Необхідно забезпечити цифрову грамотність населення, особливо старшого віку, щоб цифрові сервіси не створювали нового розриву (між «цифровими» і «недигіталізованими» громадянами). Держава повинна паралельно з онлайн-сервісами підтримувати можливості офлайн-доступу до соціальної допомоги для тих, хто не вміє чи не може користуватися інтернетом. Також постають питання захисту персональних даних і кібербезпеки: бази даних соціальних служб містять чутливу інформацію про громадян, і їхня безпека є критично важливою (особливо в умовах війни, коли Росія неодноразово здійснювала кібератаки). Відповідно, розвиток цифрової соціальної держави має йти пліч-о-пліч із заходами з кіберзахисту та законодавчим забезпеченням конфіденційності.

Підсумовуючи, діджиталізація є потужним фактором трансформації соціальної держави України. Вона дозволяє зробити соціальну політику більш клієнтоорієнтованою, швидкою і гнучкою, зменшити витрати та зловживання. Якщо Україні вдасться повністю інтегрувати цифрові рішення в соціальне управління, це підвищить спроможність держави відповідати на сучасні виклики

і наблизить українську соціальну систему до стандартів прозорості й ефективності, очікуваних у глобалізованому інформаційному суспільстві.

Демографічні процеси суттєво впливають на перспективи розвитку соціальної держави, адже визначають співвідношення працездатного населення та утриманців, навантаження на пенсійну систему, потребу в медичних і соціальних послугах. В Україні демографічна ситуація в останні десятиліття є несприятливою: спостерігається старіння населення, низький рівень народжуваності, значна трудова еміграція молоді та кваліфікованих кадрів, а внаслідок війни – ще й велика втрата населення через міграцію і смертність. Формування національної моделі соціальної держави у сучасних умовах ускладнюється саме демографічними проблемами, глибоким соціальним розшаруванням та поляризацією доходів. Зменшення частки працездатних осіб і одночасне збільшення питомої ваги пенсіонерів означає зростаюче навантаження на систему пенсійного забезпечення та охорони здоров'я [35, с.117]. У солідарній пенсійній системі, яка нині діє в Україні, пенсії нинішнім пенсіонерам виплачуються за рахунок внесків нинішніх працівників. Якщо співвідношення змінюється не на користь перших, то або потрібно збільшувати податкове навантаження на працюючих, або зменшувати розмір пенсій, що є викликом соціальної справедливості. Вже зараз пенсійний фонд України дотаційний, а без належних реформ демографічна динаміка може зробити його дефіцит критичним. Тому пенсійна реформа із запровадженням накопичувального рівня та стимулюванням добровільних заощаджень на старість є нагальною – вона розширить джерела фінансування пенсій і зменшить залежність від демографії.

Ще одна демографічна проблема – відтік молоді за кордон. Масова трудова міграція, що посилилася після 2014 року і особливо після 2022 року (коли мільйони українців виїхали в ЄС), призводить до втрати трудового і інтелектуального потенціалу. Молоді родини, виїжджаючи, часто залишаються за кордоном, що знижує народжуваність в Україні. Це замкнене коло: погана демографія ослаблює економіку, а слабка економіка стимулює подальший відтік

населення. Розвиток соціальної держави може стати частиною рішення цієї проблеми. Якщо держава забезпечить кращі соціальні умови – доступне житло, підтримку сімей з дітьми, якісну медицину, гідні пенсії – молодше покоління матиме більше стимулів жити і працювати на батьківщині. Таким чином, соціальна держава виконує і стимулюючу функцію щодо демографії: сприятливий соціальний клімат здатний підвищити народжуваність (через впевненість родин у завтрашньому дні) та уповільнити еміграцію. Павельєва підкреслює, що у глобалізованому світі країни фактично конкурують за людські ресурси, тому Україна має пропонувати своїм громадянам привабливі умови життя, аби втримати їх від міграції [33, с.418].

Варто зазначити, що демографічні виклики актуалізують тему ефективності соціальних видатків. У ситуації, коли ресурсів бракує, важливо спрямовувати їх передусім тим, хто найбільше потребує. Мякушко зауважує, що посилення адресності соціальної допомоги і відповідальності держави перед найбільш вразливими верствами є необхідною передумовою справжньої соціальної державності [35, с.111]. Адже одна з цілей соціальної держави – згладження надмірної нерівності. В Україні спостерігається значне майнове розшарування: невеликий відсоток населення володіє значними багатствами, тоді як значна частина – живе на межі бідності. Це кидає виклик принципу соціальної рівності можливостей. Держава повинна через податково-бюджетну політику перерозподіляти частину національного доходу на користь менш забезпечених. Але щоб суспільство підтримувало таку політику, потрібна довіра до держави і відчуття справедливості. Якщо громадяни бачитимуть, що їх податки витрачаються раціонально і дійсно доходять до тих, хто у скруті, вони більше довірятимуть соціальній державі. Тут знову постає питання боротьби з корупцією та тіньовими схемами – без прозорості фінансів соціальна держава не виконає своєї місії, а демографічний тиск лише посилить кризу довіри.

Демографічні зміни також ставлять питання розвитку системи охорони здоров'я та довгострокового догляду. Старіння населення означає зростання кількості хронічних хвороб, потребу в геріатричному догляді, будинках для

літніх людей тощо. Українська медицина традиційно була орієнтована на стаціонарне лікування, а система соціальних послуг для літніх (патронаж на дому, хоспіси, денні центри) залишається недостатньо розвиненою. Для соціальної держави майбутнього це важлива задача – створити інфраструктуру для гідної старості, щоб люди похилого віку отримували необхідний догляд і не залишалися наодинці зі своїми проблемами. Це включає підготовку персоналу, фінансування закладів, стимулювання розвитку страхової медицини та приватних ініціатив у цій сфері. Рішення демографічних питань потребує комплексного підходу: від промоції здорового способу життя і продовження активного довголіття – до імміграційної політики, яка могла б частково компенсувати брак робочої сили через залучення мігрантів у економіку.

Отже, демографічний фактор одночасно обмежує можливості соціальної держави і диктує напрямки її трансформації. Україна повинна враховувати демографічні прогнози при плануванні соціально-економічної політики. Інвестиції в дітей та молодь, підтримка сімей, реформа пенсійної системи, стимулювання повернення мігрантів – усе це елементи стратегії, що допоможуть зберегти соціальну рівновагу у майбутньому. Без адаптації до демографічних реалій модель соціальної держави ризикує стати фінансово невитримною, тому дії в цьому напрямі – не питання вибору, а вимога часу.

Розвиток соціальної держави залежить не лише від економічних чи демографічних параметрів, але й від політичної волі та якості інституцій. В українських умовах політичні чинники можуть як сприяти, так і гальмувати соціальну державність. З одного боку, протягом останніх років здійснено низку важливих реформ, що демонструють політичну налаштованість на зміни: це і вже згадана децентралізація (передача повноважень і ресурсів на місця, ближче до громад), і реформа охорони здоров'я (впровадження моделі «гроші ходять за пацієнтом»), і започаткована пенсійна реформа, і цифровізація держпослуг. З іншого боку, реформи часто стикаються з опором або реалізуються непослідовно. Політичні цикли – вибори, зміна урядів – іноді призводять до

зміни пріоритетів, коли довгострокові соціальні програми не доводяться до кінця.

Інституційна спроможність державних органів відіграє ключову роль. Соціальна держава ефективна тоді, коли її інститути – міністерства, фонди соціального страхування, служби зайнятості, пенсійний фонд, місцеві управління соцзахисту тощо – працюють злагоджено, професійно і прозоро. На жаль, в Україні ще лишаються проблеми з бюрократичною неефективністю та корупцією в цій сфері. Хаустова зауважувала, що без подолання корупційних практик будь-яке збільшення соціальних витрат не дасть належного результату [25, с.32]. Тіньові схеми у сфері соціальних платежів, непрозоре використання коштів, політичний популізм (коли ресурси розпорошуються на разові виплати замість системних змін) – все це підриває основи соціальної державності. Необхідні інституційні реформи, спрямовані на підзвітність і оптимізацію роботи соціальних фондів. Приміром, об'єднання адміністративних баз даних різних відомств дозволяє уникнути дублювання виплат і «мертвих душ» у соціальних реєстрах. Впровадження незалежного аудиту соціальних програм і оцінки їх ефективності допоможе відсіювати неефективні витрати. Таким чином, інституційна розбудова – це фундамент, на якому будується соціальна держава: без належного управління навіть найкращі наміри залишаться на папері.

Важливою політичною передумовою є дотримання верховенства права і прав людини. Соціальні права (на працю, освіту, охорону здоров'я, соцзабезпечення) гарантуються Конституцією і законами, але громадяни повинні мати реальні механізми захисту цих прав. Це значить, що судова система має ефективно розглядати спори щодо пенсій, пільг, трудових прав, а держава – виконувати судові рішення в цих справах. У минулому Україні доводилося стикатися з проблемою невиконання судових рішень про соціальні виплати, що підривало довіру до держави. Поліпшення ситуації у цій сфері – обов'язкова умова зміцнення соціальної держави як правової.

Політична стабільність також сприяє довготривалим соціальним програмам. Якщо уряди часто змінюються, є спокуса займатися лише

короткостроковими заходами, які дадуть швидкий електоральний ефект, замість інвестування в тривалі реформи (пенсійну, медичну), результати яких будуть видимі не відразу. Тому консенсус основних політичних сил щодо базових напрямків соціальної політики є дуже бажаним. Наприклад, спільне розуміння необхідності підтримувати курс на євроінтеграцію і дотримання європейських соціальних стандартів забезпечує наступність зусиль незалежно від персоналій у владі. В цілому, культура політичної відповідальності перед громадянами – коли керівництво країни усвідомлює, що благополуччя людей є головним критерієм оцінки його роботи – поступово зростає. Це підсилюється активністю громадянського суспільства і медіа, які контролюють владу.

Окремо варто відзначити роль громадянського суспільства та партнерств. У сучасній моделі соціальної держави держава не обов'язково монополізує надання всіх послуг – вона може співпрацювати з неурядовими організаціями, бізнесом у рамках корпоративної соціальної відповідальності, міжнародними організаціями. В Україні вже є приклади, коли благодійні фонди або громадські об'єднання ефективно реалізують соціальні проекти (наприклад, допомога вимушеним переселенцям, навчальні програми для безробітних, послуги підтриманого проживання для людей з інвалідністю). Держава може делегувати частину соціальних послуг таким організаціям, фінансуючи їхню діяльність або надаючи інші стимули. Це не знімає з держави відповідальності, але робить систему більш гнучкою і орієнтованою на потреби конкретних груп. Партнерська модель соціальної політики, розповсюджена в країнах Західної Європи, може бути адаптована і в Україні [34, с.54]. Грегірчак відзначає, що залучення недержавних акторів та громад до соціальних програм підвищує ефективність використання ресурсів і якість послуг, оскільки місцеві спільноти краще знають, кому і що потрібно [34, с.55]. Це особливо актуально в умовах децентралізації, коли громади отримали більше повноважень: за підтримки центральної влади вони можуть самі ініціювати соціальні проекти, шукати гранти, впроваджувати інновації на своєму рівні.

Підсумовуючи, політичні та інституційні чинники є визначальними для трансформації соціальної держави в Україні. Наявність стратегії і політичної волі до реформ, прозорість і професійність державних органів, верховенство права і залученість суспільства – це ті складові, без яких будь-які соціально-економічні моделі не працюватимуть. Україна має потенціал для розвитку своєї соціальної державності, але реалізація цього потенціалу потребує наполегливих зусиль у сфері державного управління та політичної культури. Лише за умов належного управління та суспільного контролю соціальна держава з декларації на папері перетвориться на повсякденну реальність для громадян.

Україна стоїть на шляху утвердження себе як повноцінної соціальної держави – держави, що забезпечує своїм громадянам гідні умови життя, соціальну справедливість і захист від життєвих ризиків. Аналіз показує, що цей шлях проходить крізь низку серйозних викликів, але водночас відкриває і нові перспективи трансформації суспільства. Глобалізований світ висуває вимогу адаптації: українській соціальній системі доводиться перебудовуватися під впливом глобалізації, євроінтеграції, інформаційної революції. Відмова від соціальної ролі держави в таких умовах є неможливою – навпаки, роль соціальної держави переосмислюється і посилюється як гаранта стабільності і згуртованості в часи змін.

По-перше, це зовнішні чинники: інтеграція до європейського простору, імплементація міжнародних соціальних стандартів, запозичення кращих практик соціальної політики. Вони створюють рамки і орієнтири для реформ, сприяють модернізації моделей соціального захисту та підвищенню якості врядування. По-друге, кризові явища, зокрема війна, стали іспитом на міцність соціальної сфери. Українська держава, попри величезні труднощі, демонструє здатність підтримувати громадян у надзвичайних ситуаціях, що закладає основу для післявоєнного відновлення соціальної інфраструктури та розбудови нових програм для ветеранів і постраждалих [33, с.418]. По-третє, технологічний розвиток дає інструменти для підвищення ефективності соціальної політики – цифрові рішення вже зараз допомагають охопити допомогою більше людей і

зробити систему більш прозорою. По-четверте, демографічні тенденції спонукають до відповідальних рішень: без реформування пенсійної системи, підтримки молоді та стимулювання народжуваності соціальна держава не матиме достатніх ресурсів у майбутньому[35, с.46]. І нарешті, політико-інституційні чинники визначають, наскільки успішно всі інші ідеї будуть реалізовані. Поступове зміцнення інституцій, боротьба з корупцією, децентралізація і партнерство з громадянським суспільством формують ту основу, на якій соціальна держава може розвиватися стало.

Перспективи розвитку соціальної держави в Україні у глобалізованому світі виглядають реалістичними за умови продовження розпочатих реформ та врахування вищезазначених викликів. Україна має шанс поєднати переваги європейської соціальної моделі з власними інноваційними підходами, спираючись на високий рівень солідарності свого суспільства. Перехід від пасивної системи соціального забезпечення до активної, інвестиційної соціальної політики [6, с.27] здатен розкрити потенціал людського капіталу та знизити тягар соціальних проблем у довгостроковій перспективі. Євроінтеграція надає доступ до ресурсів і знань, необхідних для цієї трансформації, а післявоєнна відбудова може стати точкою відліку для «перезавантаження» соціальної сфери на нових засадах.

Таким чином, українська соціальна держава перебуває у процесі динамічного становлення. Виклики глобалізації, війни, демографії та цифрової епохи випробовують її на міцність, але водночас стимулюють до змін. Влада, громадянське суспільство і міжнародні партнери спільно шукають шляхи зробити Україну прикладом успішної соціальної держави у ХХІ столітті – держави, де економічний розвиток поєднується з соціальною солідарністю, а кожен громадянин відчуває себе захищеним і гідним членом суспільства. Перспектива реалізації цього ідеалу залежить від послідовності реформ і незворотності європейського вибору України. Але вже зараз зрозуміло, що рух до соціальної державності є не лише внутрішнім зобов'язанням перед власним

народом, а й частиною глобального тренду до більш інклюзивного і людиноцентричного розвитку, в якому Україна займає своє місце.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз розвитку концепції соціальної держави свідчить, що її становлення є результатом тривалого еволюційного процесу, який охоплює багатовіковий досвід політичної думки, суспільних трансформацій та економічних змін. Ідеї про обов'язок держави піклуватися про загальне благо виникли ще в античності, але тільки в умовах індустріальної революції XIX століття вони почали набувати реального політичного і правового втілення.

Соціальна держава виникла як відповідь на виклики індустріалізації: масову бідність, нерівність, безправ'я робітничого класу. Вперше концепція соціальної держави була теоретично обґрунтована німецьким правником Лоренцом фон Штейном у середині XIX століття. Відтоді держава почала розглядатися не лише як інструмент забезпечення правопорядку, а й як активний учасник процесу згладжування соціальних суперечностей і гарантування базових стандартів добробуту.

На практичному рівні ідеї соціальної держави почали втілюватися в кінці XIX століття через запровадження перших систем соціального страхування, найбільш яскравим прикладом яких стали реформи О. Бісмарка в Німеччині. Надалі ці процеси поглиблювалися, а після Другої світової війни концепція соціальної держави закріпилася у конституціях багатьох європейських держав, стала частиною міжнародних правових стандартів і була підтримана теорією кейнсіанського регулювання економіки.

У другій половині XX століття утвердилася ідея, що демократія, правова держава та соціальна держава є взаємодоповнюючими складовими сучасної державності. Соціальні права людини були визнані нарівні з політичними й громадянськими, а виконання державою обов'язку щодо забезпечення гідного рівня життя стало невід'ємною умовою її легітимності.

Однак у другій половині XX – на початку XXI століття соціальна держава зіткнулася з новими викликами: економічною стагнацією, демографічними змінами, глобалізацією ринків. Ці процеси зумовили перегляд класичних моделей соціальної політики. Основними напрямками адаптації стали:

модернізація систем соціального захисту, оптимізація витрат, посилення принципів субсидіарності та адресності допомоги, заохочення активності громадян.

Соціальна держава, з одного боку, має забезпечувати мінімальні стандарти добробуту для всіх, а з іншого – не пригнічувати економічну свободу і самореалізацію особистості. Тому сучасна соціальна держава будується на принципах взаємної відповідальності громадян і держави, солідарності поколінь, підтримки активної участі людей у суспільному житті.

Аналіз основних принципів соціальної держави показує, що в її основі лежать цінності людської гідності, свободи, рівності можливостей та соціальної справедливості. Принципи соціальної рівності, справедливості, безпеки, солідарності та субсидіарності визначають як напрями державної політики, так і моральні орієнтири взаємодії між державою та громадянами.

Глобалізація значно вплинула на функціонування соціальної держави. З одного боку, глобалізаційні процеси підвищили мобільність капіталу, посилили конкуренцію і поставили під сумнів здатність держави самостійно контролювати соціально-економічні процеси. З іншого боку, саме в умовах глобалізації соціальна держава отримала нове значення як механізм захисту громадян від глобальних ризиків: економічних криз, зростаючої нерівності, соціальної нестабільності.

Таким чином, соціальна держава у XXI столітті мусить адаптувати свої інститути і політику до нових глобальних умов, зберігаючи при цьому фундаментальні цінності – гідність, справедливість, солідарність.

Окрему увагу заслуговує аналіз становлення соціальної держави в Україні. Конституція України 1996 року проголосила країну соціальною державою. Проте фактична реалізація цього статусу стикається з численними труднощами: економічна нестабільність, бідність значної частини населення, обмежені бюджетні ресурси, недосконалість механізмів соціального захисту.

Для втілення принципів соціальної державності в Україні потрібні системні перетворення: розвиток соціально орієнтованої економіки, реформа

ринку праці, покращення системи охорони здоров'я і освіти, розширення можливостей самореалізації громадян, справедливий перерозподіл доходів через ефективну податкову політику.

Особливе значення має поєднання принципів правової і соціальної держави: зміцнення верховенства права, гарантування реального доступу громадян до захисту своїх соціальних прав у судовому порядку.

Історичний досвід доводить, що соціальна держава не є розкішню чи ідеалістичною мрією – вона є необхідною умовою стабільності, солідарності і сталого розвитку демократичного суспільства. Соціальна справедливість не суперечить свободі – навпаки, вона створює умови для того, щоб свобода була реальною, а не ілюзорною для переважної більшості громадян.

У глобалізованому світі соціальна держава повинна відігравати активну роль не лише у національних межах, але й на міжнародній арені, сприяючи розбудові справедливого глобального порядку, в основі якого лежатиме гідність людини, економічна солідарність та екологічна відповідальність.

Отже, соціальна держава є результатом еволюції ідей про загальне благо, соціальну справедливість і гідність людини. Вона виступає відповіддю на історичні виклики і має адаптуватися до нових умов глобалізації, зберігаючи при цьому свої базові принципи. Реалізація ідеалів соціальної держави є не лише політичною чи економічною задачею – це моральний імператив сучасної цивілізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Яковюк І. В. Історичні передумови і основні етапи європейської інтеграції. Вісник Академії правових наук України. 2003. №4. С. 82–92.
2. Овсієнко О. В. Економічні передумови становлення соціальної держави. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». 2012. № 3 (10). С. 115–120.
3. Сковронський Д. М. Ідея та визначення соціальної держави у історіографічному аспекті. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2015. № 827. С. 217–222.
4. Яковюк І. Виникнення та розвиток концепції соціальної держави. Загальні питання юридичної науки України. 2010. № 2(25). С. 25–31.
5. Пехник А. В. Виникнення та розвиток концепції соціальної держави. Держава та право. 2016. № 39. С. 96–101.
6. Гайдамака В. О. Соціальна державність: еволюція моделей. Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. 2019. № 1. С. 24–29.
7. Сутність та характерні ознаки правової соціальної держави. Теорія держави і права : навчальний посібник. Київ: КНЕУ, 2015. Тема 9. С. 108–115.
8. Кулі-Іванченко К. К. Основні функції соціальної держави щодо забезпечення соціальних прав людини. Вісник Національного університету «Одеська юридична академія». 2021. № 4. С. 282–288.
9. Бабкін В.Д. Конституційні засади соціальної держави України. Правова держава: Щорічник наук. пр. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2000. Вип. 11. С.126-134.
10. Скрипнюк О.В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. К.: Ін-тут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2000. 600 с.

11. Яковюк І.В. Соціальна держава: питання теорії і шляхи її становлення: Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.01/Нац. юрид. академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2000. 19 с.
12. Чиркін А. С. Соціальна держава: поняття, ознаки та функції в контексті децентралізації влади. Актуальні проблеми права: теорія і практика. 2024. № 2 (48). С. 274–287.
13. Малетич М. М. Соціальна держава Україна: конституційно-правові засади. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2021. № 53. С. 28–32.
14. Бадида А. Ю. Соціальна держава в умовах глобалізації : монографія. Ужгород : РІК-У, 2019. С. 25-58.
15. Закон України «Концепція соціальної держави України» : Проєкт Закону України від 02.04.2008 № 2312.
16. Тришновський Є. М. Сутність та критерії соціальної держави. Державне будівництво. 2024. № 1 (35). С. 76–85.
17. Кушніренко О. Г. Соціальна держава як базова цінність та принцип конституційного ладу. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право». 2017. Вип. 23. С. 53–58.
18. Лисенко Ю. Принципи соціальної держави: традиції і сучасність. Вісник Київського національного економічного університету ім. В. Гетьмана. 2013. № 1. С. 112–119.
19. Белова І. М., Семенишена Н. В. Суть, основні напрями та функції соціального захисту населення. Подільський вісник: сільське господарство, техніка, економіка. 2021. Вип. 34. С. 92–98.
20. Шевченко С. О., Сидоренко Н. С., Липовська Н. А. Глобалізація, євроінтеграція та сталий розвиток : навчальний посібник. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2023. 344 с.
21. Прушківська Е. В., Шевченко Ю. О. Сутність глобалізації та її особливості в посткризовий період. Вісник Запорізького національного університету. 2012. №3(15). С. 131–136.

22. Самойлов О. Ф. Поняття глобалізації: її сутність та теоретичні підходи. Грані. 2012. № 7 (87). С. 117–122.
23. Глобалізація як предмет філософського аналізу : навчальний матеріал. Харків : Національний університет цивільного захисту України, 2019.
24. Шайгородський Ю. Глобалізація: неминучість концептуальних змін. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2012. С. 64–70.
25. Хаустова М. Глобалізація і її вплив на сутність та соціальне призначення держави. Вісник Національної академії правових наук України. 2013. № 4 (75). С. 30–37.
26. Євтушенко О., Горенко Ю. Національна держава в умовах глобалізації та глобальної демократії. Публічне управління та регіональний розвиток. 2024. № 23. С. 199–224.
27. Альманах права. Роль правової доктрини у забезпеченні прав людини : наук.-практ. юрид. журн. Київ : Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2020. Вип. 11. 368 с.
28. Різник Д. В., Ємець В. В., Магнушевська Т. М. Вплив глобалізаційних процесів на українську економіку: аналіз та стратегії. Академічні візії. 2024. Випуск 28. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10705493>
29. Антипенко Н. В., Почерніна Н. В., Васильківський Д. М. Глобалізація та її вплив на міжнародні економічні відносини. Економіка та суспільство. 2024. Випуск 59. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-2>
30. Панасюк О. П., Олійник С. М., Литовченко В. П. Глобалізація та її виклики для національних суверенітетів: аналіз впливу глобалізаційних процесів на сучасне міжнародне право. Академічні візії. 2024. Випуск 33. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.12625395>
31. Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціально-гуманітарних та поведінкових наук в умовах воєнного стану : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 25 квітня 2024 р.) / голов. ред. В.

Ф. Пузирний ; Пенітенціарна академія України. Чернігів : ПАУ, 2024. 522 с.

32. Глобалізація та соціальна безпека: матеріали круглого столу // Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2022. С. 164–166.
33. Павельєва А.К. Трансформація соціальної безпеки в умовах глобалізації: виклики та перспективи // Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції «Current Methods of Improving Outdated Technologies and Methods» (м. Більбао, 8–10 січня 2024 р.). С. 416–420.
34. Грегірчак Д.Б. Вплив процесів глобалізації на формування соціальної політики // Регіональні студії. 2019. – №18. С. 52–59.
35. Мякушко Н.С. *Соціальна політика держави в умовах глобалізації*: дис... канд. політ. наук. – Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2018. 205 с.
36. Матеріали студентської конференції ДНУ «Шляхи адаптації національної економіки до сучасних викликів глобалізації», Дніпро, 2016. 215 с.